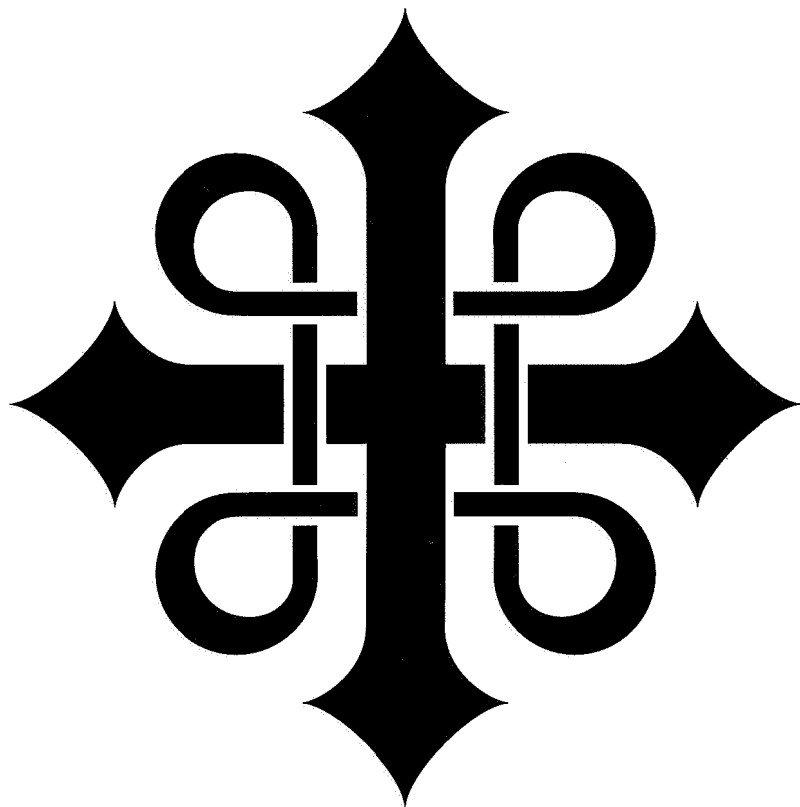

Prosjekt pilegrimsleden 1994–1997
Resultater og erfaringer

DN-notat 1998-2

Refereres som:
Prosjekt pilegrimsleden 1994–1997. Resultater og erfaringer
DN-notat 1998-2

Prosjekt pilegrimsleden 1994–1997

Resultater og erfaringer

DN-notat 1998-2

TRONDHEIM

Layout: Mari Kollandsrud

Trykk: Strindheim Trykkeri

Hvor ikke annet er angitt i billedteksten, er fotografiene tatt av Torild Hage og Mari Kollandsrud.

Direktoratet for naturforvaltning
7005 Trondheim
Telefon: 73 58 05 00 – Telefaks: 73 91 54 33

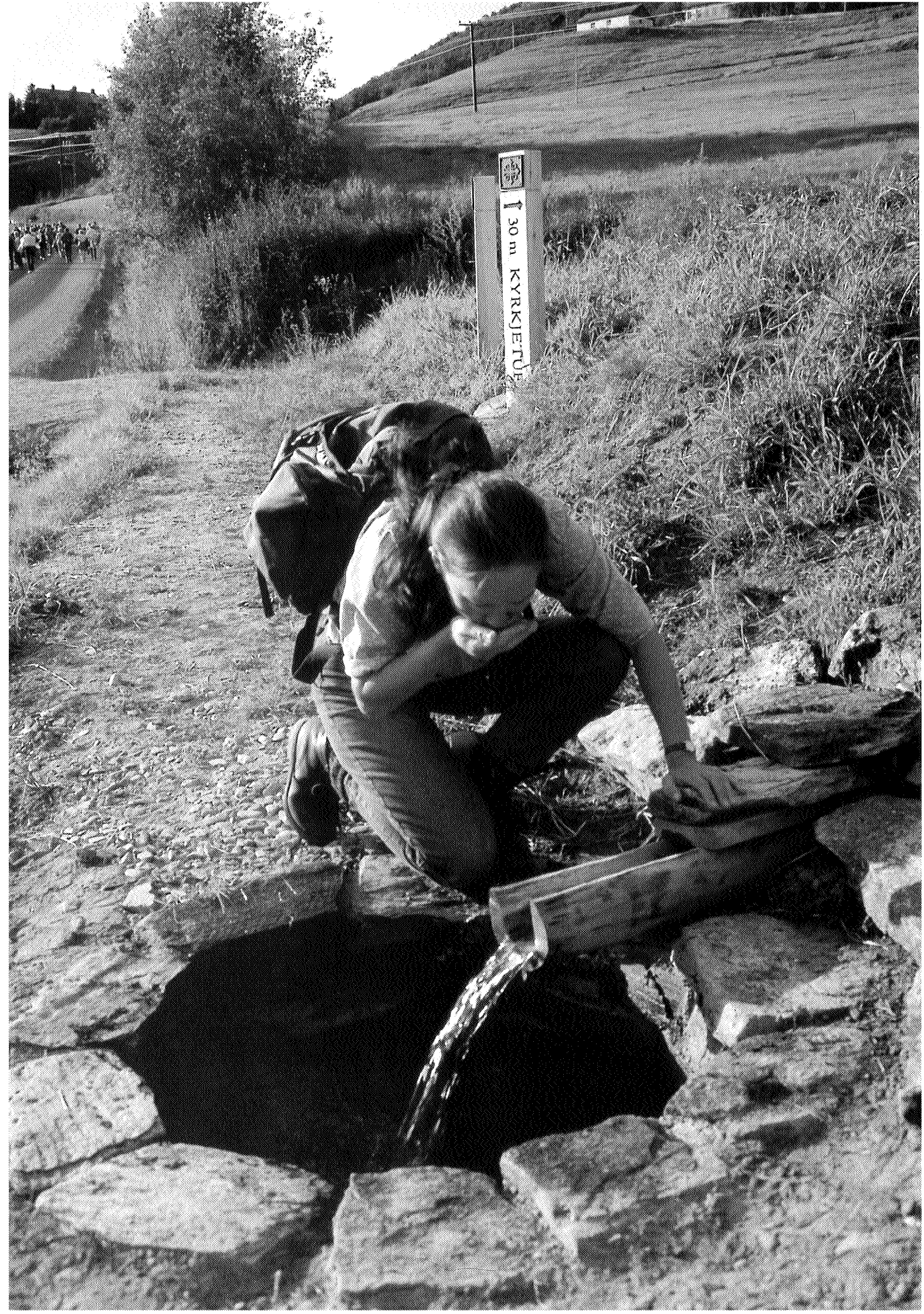
DN-notat

Nr. 1998 – 2

Tittel: Prosjekt Pilegrimleden 1994–1997. Resultater og erfaringer.		
Utgiver: Direktoratet for naturforvaltning		
Antall sider: 48	ISBN 82-7072-290-1 ISSN 0802-1546 TE 788	Dato: 1.11.1998
Emenord: Pilegrim Natur Kultur	Keywords: Pilgrim Nature Culture	
Ekstrakt: Rapporten beskriver Prosjekt Pilegrimsleden – hvordan prosjektet kom i stand, ble planlagt og gjennomført. Administrasjon, arbeidsform, ansvarsfordeling, økonomi og annen form for ressursbruk blir omtalt. Rapportens annen del tar for seg de erfaringer som er gjort etter at leden er blitt tatt i bruk og hvilke tiltak som er nødvendige for en forsvarlig oppfølging som sikrer leden for fremtiden.		
Abstract: This Report gives a description of the Pilgrim Way Project: how it was initiated, how it was planned, and how it was realized. The administration of the project, the way in which it was carried out, the sharing of responsibility between those who took part, the Project's economy both with regard to money and other resources are described. The second part of the Report presents the experiences which have been made since the Pilgrim Way was first opened, and presents an evaluation of those initiatives which will be necessary in order to ensure the future life of the Pilgrim Way.		

Innhold

Forord	7
1. Sammendrag	8
2. Innledning	10
DEL I. BAKGRUNN OG PROSJEKTARBEID	
3. Bakgrunn og målsetting	12
4. Organisering av arbeidet	13
5. Arbeidet langs leden: registrering, planlegging og autorisasjon	16
6. Gjennomføring av tiltak langs leden	18
7. Merker og merking	19
8. Bøker og guidemateriale	21
9. Veiledning, informasjonstiltak og prosjektmarkeringer	22
10. Annet	24
11. Økonomi	25
DEL II. EGENVURDERING OG NYE UTFORDRINGER	
12. Egenvurdering av prosjektarbeidet	28
13. Fremtidens utfordringer	30
DEL III. VEDLEGG	
1. Prosjektplan 1994	
2. Juridiske avtaler	
A. Avtale om vegrett – servituttavtale	
B. Avtale om rett til merking, skjøtsel og tilrettelegging	
C. Avtale med Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider	
3. Budsjettoversikt	
4. Seminarer	
A. Seminar på Dovrefjell 20.–21. mars 1996	
B. Konferanse i Trondheim 20.–21. oktober 1997	
C. Seminar på Lillehammer 30. september – 1. oktober 1998	
5. Presentasjonsark 1996	
6. Innblikksark – fakta fra Direktoratet for naturforvaltning	
7. Litteraturliste	

Forord

Høsten 1992 henvendte fylkesmannen i Oppland seg til Miljøverndepartementet og ba departementet ta initiativ med tanke på å få registrert og tilrettelagt de gamle pilegrimsledene i Norge. Direktoratet for naturforvaltning (DN) og Riksantikvaren (RA) fikk i oppdrag å sette ideen ut i livet. Slik kom «Prosjekt pilegrimsleden» i gang.

Året 1993 ble i sin helhet brukt til forprosjektering. Selve prosjektet ble gjennomført i årene 1994–97. Også i 1998 er det blitt lagt ned arbeid knyttet til prosjektet.

Dette notatet gir en beskrivelse av prosjektet og sammenstillen en del av resultatene og de erfaringene som er gjort. På forespørsel fra prosjektledelsen har alle som var engasjert sendt inn en egen vurdering av prosjektarbeidet. Svarene tegner perspektiver på den videre oppfølging av arbeidet. Disse – og fremtidens utfordringer – er en viktig del av notatet.

Direktoratets oppgave var å tilrettelegge gamle ferdsselsveier mot det tidligere Nidaros – ferdsselsveier som vi med så stor sikkerhet som mulig kan si ble benyttet av pilegrimene i middelalderen. Man valgte å tilrettelegge og merke den viktigste, nemlig forbindelsen mellom Oslo og Nidaros gjennom Gudbrandsdalen over Dovrefjell, med tilslutning av strekningen Hamar – Øyer. Fra nord er det blitt merket en led sørover fra svenskegrensen i Verdal over Stiklestad. Valget av trasé er basert på ulike faglige og praktiske vurderinger og har som formål å knytte hovedstad til kroningsstad, samt å markere viktige steder forbundet med Olav den hellige; Bønsnes kirke på Ringerike, der han skal ha vokst opp, Stiklestad, der han døde og Nidarosdomen, hans siste hvilested og selve reisemålet.

Som planlagt, var pilegrimsleden ferdig til å bli tatt i bruk sommeren 1997, året da Trondheim feiret sitt 1000-års jubileum. Den ble innviet ved en høytidelig seremoni av HKH kronprins Haakon Magnus den 28. juli. Samme dag ankom flere hundre vandrere som hadde sluttet seg til den store «Pilegrimsvandring 1997» fra sør og nord, et tiltak som ga stor mediedekning.

Arbeidet med å utvikle og gjennomføre den 926 kilometer lange pilegrimsleden har vært spennende, morsomt, utfordrende og lærerikt for alle som har deltatt. Selv om arbeidspresset ble stort, har også de ansvarlige i kommuner og fylker gitt uttrykk for dette. Samarbeidet med Riksantikvaren har vært det aller beste. Gledelig var det også å oppleve den interessen prosjektet møtte utenfor miljøforvaltningens vanlige samarbeidskrets og den oppslutning det har fått i befolkningene generelt.

FriLuftsavdelingen i DN (fra 1.1.97 Naturbruksavdelingen) og Informasjonsavdelingen hos RA har sammen hatt hovedansvaret for å koordinere og gjennomføre arbeidet. Tidlig i planleggingsprosessen ble det oppnevnt en referansegruppe med deltakere fra ulike samfunnsområder og tilsvarende ulik kompetanse og erfaring. Gruppen ble ledet av avdelingsdirektør (senere sjefsarkitekt) Jon Suul fra DN. Førstekonsulent Torild Hage i DN har vært prosjektleder og hovedansvarlig, mens informasjonsrådgiver Mari Kollandsrud har hatt hovedansvaret hos RA.

Hovedoppgaven fremover blir å sikre de offentlige investeringene og den betydelige dugnadsinnsatsen som bidro til gjennomføringen av «Prosjekt pilegrimsleden». I løpet av prosjektperioden ble det utviklet ny kompetanse som vi må bygge videre på i fremtiden.

Notatet er ført i pennen av prosjektansvarlig i DN. Vi håper det kan gi en bred bakgrunn for et fortsatt engasjement for pilegrimsledene. Vi håper også at de erfaringer som er gjort kan bli til nytte og inspirasjon for andre som arbeider med tilrettelegging av gamle ferdsselsårer. Her viser vi også til *Håndbok for pilegrimsleden*, med praktiske råd.

Det levende engasjementet på lokalt nivå har vært krumtappen i arbeidet. Uten aktiv medvirkning fra lokalt hold hadde det ikke vært mulig å tilrettelegge pilegrimsledene innenfor den fastsatte tidsrammen. Prosjektet har fungert som eksempel på et godt lokalt Agenda 21-arbeid. Det gjenstår å takke de mange som har bidratt til å realisere pilegrimsledene og på den måten skapt et enestående vandringstilbud: fylker og kommuner, frivillige organisasjoner, ildsjeler, og ikke minst de mange hundre grunneiere som generøst har tillatt vandring over privat eiendom. Det gode samarbeidet mellom stat, fylke, kommune og frivillige krefter har gjort prosjektet unikt. Dersom vi skal greie å holde ledene i hevd, blir det nødvendig å samarbeide også i fremtiden.

Trondheim 10. november 1998

Ola Skauge
avdelingsdirektør

I. Sammendrag

For alle som hadde vært engasjert i arbeidet med å tilrettelegge den 926 kilometer lange pilegrimsleden, var det et stort øyeblikk da kronprins Haakon Magnus innviet leden ved en høytidelighet på Vestfrontplassen foran Nidarosdomen 28. juli 1997. Erik Bye, prosjektleder Torild Hage fra DN (i midten) og informasjonssjef Mari Kollandsrud fra RA deltok i arrangementet. Foto: Bruce Sampson, NINA.

Pilegrimsleden består av en sammenhengende merket turtrasé som strekker seg fra Oslo til Trondheim med strekningen Hamar – Øyer i tillegg, samt strekningen fra svenskegrensen via Stiklestad til Trondheim. Leden ble tilrettelagt og merket i prosjektperioden 1994 – 97, etter et forprosjekteringsår i 1993.

Leden er tilrettelagt for turgåere; for de som kommer langsveis fra og for lokalbefolkningen langs leden. Målet har vært å skape en sammenhengende led med utgangspunkt i gamle ferdselsveier som etter tradisjonen ble brukt av pilegrimene i middelalderen. Leden er lagt langs dokumenterte veifar der disse har latt seg bruke og der en har kunnet gjøre det uten å skade sårbare arter, naturtyper og kulturminner. Noen steder følger leden eksisterende vei, andre steder har det vært behov for å opparbeide nye traseer.

Mens friluftslivstradisjonene i landet vårt i hovedsak knytter seg til ferdsel i utmark; i skogen og på fjellet, åpner pilegrimsleden for ferdsel gjennom det dyrkede landskapet. Deler av pilegrimsleden går gjennom innmark. Vandringen gir oss derfor en unik mulighet til å oppleve varierte sider av norsk kulturlandskap. Leden går over både offentlig og privat grunn og berører

mange hundre grunneiere som har gitt spesiell tillatelse til ferdsel. Dette forplikter brukerne til å vise respekt og omtanke. Alle grunneierne har gått med på frivillige løsninger. Det er ikke gjort bruk av lovverk eller tvang ett eneste sted. I regi av prosjektet er det blitt utarbeidet standardavtaler om bruksrett og rett til å merke.

Tilsammen er 926 km pilegrimsled tilrettelagt og merket. Leden fra Oslo til Trondheim er 643 km lang, Hamar – Øyer utgjør et strekk på 115 km, mens leden fra svenskegrensen til Trondheim strekker seg over 168 km. Av de i alt 926 km led er over 200 kilometer nylaget trase og mer enn 320 kilometer nyryddet. Langs leden er det bygget 36 nye broer og 56 nye klopper. Leden er markert med eget symbol, valknuten kombinert med Olavskorset. Vel 1400 trestolper med pilegrimsmerket, 1300 stikker, 125 steinheller og 20 milestein viser vei.

Pilegrimsleden går gjennom 29 kommuner i syv fylker. På lokalt nivå har miljøvernleder eller kultursjef hatt koordineringsansvaret. Flere etater (kultur, miljøvernkonsulent, landbruk og teknisk) samt frivillige organisasjoner, som historielag og grunneierlag, har også vært involvert i arbeidet. Den store og gledelige innsats-

viljen og samarbeidsevnen prosjektet møtte i lokalmiljøet har vært av uvurderlig betydning. Oppslutningen var en forutsetning for i det hele tatt å kunne komme i havn etter planene, og det er mange som skal takkes i den forbindelse.

På fylkesnivå har arbeidet stort sett vært ledet av engasjerte prosjektledere, i tillegg til at en utvidet kulturlandskapsgruppe har fulgt arbeidet. Prosjektet har vært ledet av Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren på oppdrag fra Miljøverndepartementet. En bredt sammensatt referansegruppe har fulgt direktoratets arbeid.

Fra prosjektets oppstart har man valgt betegnelsen «pilegrimsleden» på traseen og prosjektet. På bakgrunn av at det ble stilt spørsmål om målformen, vedtok referansegruppen i 1995 at selve prosjektet fortsatt skulle bære dette navnet. Kommunene ble imidlertid stilt fritt når det gjaldt valget mellom «pilegrimsled» og «pilegrimslei» til merking og på trykksaker.

Det er lagt ned store økonomiske ressurser og arbeidsinnsats i prosjektet. I alt er 24 KAJA-årsverk gått med til tiltaksarbeid langs leden. Det er videre nedlagt minst 15 årsverk i lokalt organiseringsarbeid. I tillegg har frivillige organisasjoner brukt i overkant av fem årsverk og enkeltpersoner vel to årsverk for å få leden realisert.

I tillegg til statlige myndigheters bidrag, har kommuner og fylker gjort en stor innsats for å registrere, planlegge og tilrettelegge traseen. DN og RA har bidratt med henholdsvis 3,3 mill kr og 1,2 mill kr – til sammen 4,5 mill kr – til registrering, planlegging og tiltak. Disse tilskuddene har utløst tiltaksmidler fra ordinære statlige friluftslivsmidler, kulturlandskapsmidler fra landbrukssektoren, midler fra veisektoren samt kommunale midler, til sammen et stort beløp. Fra Kulturlandskapsmidlene kommer eksempelvis ca kr 700.000,-, veisektoren har bidratt med kr 100.000,-, og kommunene har til sammen bidratt med over en million kroner.

I regi av prosjektet er det utviklet veiledningsmateriale i form av håndbøker. Faglig bakgrunnsstoff er utgitt i en artikkelsamling, guidebok for hele leden er utarbeidet og det finnes egen brosjyre for leden i de fleste av kommunene. I tillegg har tre fylker produsert kart for sin del av leden.

Det har vært arrangert to seminarer med henholdsvis 100 og 80 deltakere for interesserte i samtlige kommuner i løpet av prosjektperioden. I tillegg ble det arrangert et oppfølgingsseminar høsten 1998.

Prosjektet har vært markert med årlige arrangementer i løpet av prosjekteringsperioden. Markeringsarrangementet 28. juli 1997 i Trondheim, der HKH kronprins Haakon Magnus plasserte et stort pilegrimsmerke

ved adkomsten til Vestfrontplassen utenfor Nidarosdomen, vil bli husket spesielt.

Informasjon om pilegrimsleden med løpende orientering om prosjektet kom ut tre ganger i året i prosjektperioden og ble distribuert til ca 600 interesserte. Det er utarbeidet et presentasjonsark om prosjektet, samt en egen «turistbrosjyre» på norsk/engelsk (høst 1998).

Med støtte fra Miljøverndepartementet, DN og RA er det blitt produsert fire TV-programmer om pilegrimsleden, alle vist på NRK 1. Disse er senere blitt omarbeidet til salgsvideoer.

I regi av prosjektet er det blitt utviklet et begrenset antall pilegrimseffekter (plakat, merker etc). Produksjons- og salgsrettighetene til disse er overlatt Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider. Intensjonen er at deler av salgsoverskuddet skal benyttes til skjøtsel av pilegrimsleden.

I 1998 er det blitt utarbeidet en *Håndbok for pilegrimsleden*, til hjelp for alle som vil få ansvar for skjøtsel i fremtiden. Som et ledd i oppfølgingsarbeidet er det oppnevnt kontaktpersoner på kommunalt og regionalt nivå. Ansvar for å følge opp arbeidet er også ivarettatt hos RA og DN.

Jevn bruk av traseen vil i seg selv være skjøtsel og den beste måte å ta vare på leden på. Dersom pilegrimsleden skal være en sammenhengende og innbydende turvei i fremtiden, kreves oppfølging. Kommuner, så vel som fylker og stat, må ta sin del av fremtidens ansvar for å opprettholde og videreutvikle pilegrimsledene. Blant kommunene er det en klar holdning til at staten, som ansvarlig myndighet for å «dra» prosjektet, fortsatt har et ansvar. Kommunene må ta ansvar for det praktiske arbeidet og skjøtte sin del av pilegrimsleden for fremtidig bruk.

Prosjektet har vakt interesse i reiselivssammenheng, men det er ennå uklart hvilken betydning dette kan få.

Prosjektet har – som intensjonen også var – stimulert til at andre pilegrimsleder og historiske veier har blitt eller vil bli tilrettelagt. Arbeidet er eksempelvis i gang i flere kommuner i Østerdalen, med tilkomstveier fra Sverige. Det arbeides også med å få til en videreføring gjennom Sør-Trøndelag frem til Trondheim. Samtidig er deler av leden fra Storlien til Stjørdal godkjent som pilegrimsled. Videre arbeides det med å føre en pilegrimsled fra Oslo over Romerike, langs østsiden av Mjøsa til Hamar.

I Sverige har man i flere år arbeidet med å etablere en pilegrimsled og håper på å kunne tilrettelegge en led som knytter seg til den norske. Også til pilegrimsmålene Selje og Røldal arbeides det med å registrere og legge til rette leder.

2. Innledning

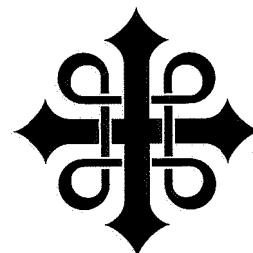
De to direktoratene har lagt betydelige ressurser i Prosjekt Pilegrimsleden, i form av personell- og tiltaksressurser. Prosjektets noe uvanlige karakter har krevd nytenking når det gjaldt organisering og arbeidsform. Derfor har arbeidet ofte vært preget av at «veien blir til mens du går», med stadige nye og spennende utfordringer. De sentrale partene har fått bred erfaring med samarbeid, organisering og drift av prosjektet. Derfor er det viktig å få samlet informasjon om ressursbruk og resultater, om hvordan arbeidet ble organisert og gjennomført, samt synspunkter på fremtidens utfordring; bruk og skjøtsel.

Allerede i prosjektplanen, utformet i 1994, (se Vedlegg 1) ble det lagt inn intensjoner om en evaluering av prosjektet. DN formidlet senere til Miljøverndepartementet (MD) at erfaringer og resultater fra prosjektperioden ville bli sammenstillet. MD responderte med å anta at sluttrapporteringen ville gi den nødvendige bakgrunn for å kunne ta stilling til prosjektets generelle overføringsverdi, likeledes hvordan erfaringene fra prosjektet kan nyttiggjøres internt i forvaltningen og formidles utad.

På møte 4.3.1997 vedtok prosjektets referansegruppe at en sluttevaluering med en oppsummering av faktiske resultater, ressursbruk og erfaringer med prosjektorganiseringen skulle foretas. Her het det at samtlige aktører som hadde samarbeidet om prosjektet burde gi en kort evaluering. Rapportens intensjon er å svare på disse forventningene.

De 29 involverte kommunene, syv fylkene, samt representantene i prosjektets referansegruppe, er bedt om å komme med en statusrapportering for prosjektarbeidet. I tillegg er det bedt om en vurdering av prosjektarbeidet – samt synspunkter på fremtidige utfordringer for drift og skjøtsel. 28 av kommunene og alle fylkene har rapportert. Tilbakemelding har også kommet fra noen av referansegruppens medlemmer. Med så bred tilbakemelding mener vi å kunne få til en god egenvurdering av arbeidet.

Sluttrapporteringen er tredelt. I del I gis en fullstendig oversikt over bakgrunn og formål med prosjektet, over den detaljerte organisering av arbeidet, retningslinjer for arbeidet og gjennomføring av selve prosjekt-

I 1993 ble det avholdt en konkurranse om logo for pilegrimsleden, i samarbeid med Grafill, organisasjonen for grafikere og illustratører. Det kom inn 125 forslag, med Johanna Figur Waddingtons utkast som det klart beste. Symbolet forener Olavskorset med severdighetssymbolet – valknuten. Symbolets farger er rødt kors og valknuten i sølv eller grått.

arbeidet. Videre omtales informasjonstiltak, produktutvikling, markeringer av prosjektet samt ressursbruk.

I Del II presenteres en egenvurdering av prosjektarbeidet. Her omtales også samarbeidsaktørenes vurdering av ulike deler av prosjektarbeidet, som organisering av arbeidet, veiledningsmaterialet mm. Samtidig blir kommentarene til fremtidige utfordringer vedrørende bruk og drift og annen oppfølging av arbeidet beskrevet. Anbefalinger for hvordan arbeidet bør følges opp er også tatt med.

Notatet omfatter en vedleggsdel (Del III):

- *Vedlegg 1* omfatter prosjektplanen fra 1994.
- *Vedlegg 2* omfatter ulike juridiske avtaler (grunneieravtaler, avtale med Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider) som er inngått.
- *Vedlegg 3* viser en omfattende budsjettoversikt.
- *Vedlegg 4* omtaler program for arrangerte seminarer.
- *Vedlegg 5* viser presentasjonsark for prosjektet.
- *Vedlegg 6* er DN's *Innblikk-ark* om prosjektet.
- *Vedlegg 7* er en litteraturoversikt over bøker med tema pilegrimsferder og steder knyttet til dem i Norge.

DEL I
Bakgrunn og prosjektarbeid

3. Bakgrunn og målsetting

3.1. Bakgrunn

Høsten 1992 henvendte fylkesmannen i Oppland seg til Miljøverndepartementet og ba departementet ta et initiativ med tanke på å få registrert og tilrettelagt de gamle pilegrimsledene i Norge. Arbeidet ble foreslått lansert i forbindelse med Friluftslivets år 1993.

Fylkesmannen i Oppland ba i første rekke om at det ble utarbeidet:

- logo (piktogram)
- standardisert informasjonsopplegg
- kvalitetssikring

Direktoratet for naturforvaltning (DN) og Riksantikvaren (RA) fikk i oppdrag fra Miljøverndepartementet (MD) å sette ideen ut i livet ved å «inngå samarbeid for å starte opp det utviklingsarbeid som er nødvendig i 1993». Videre het det at: «Tilrettelegging for ferdsel langs de gamle pilegrimsrutene på en utmerket måte forener målsettinger innenfor både kulturminnevern, naturforvaltning og friluftsliv, samtidig som slike tiltak antagelig vil fenge og mobilisere lokalt både i kommuner og mange type organisasjoner». Slik kom Prosjekt pilegrimsleden i gang.

Som innledning til prosjektarbeidet på statlig nivå ble det arrangert et møte hos RA 26. november 1992, der aktuelle statlige myndigheter samt et lite utvalg næringsorganisasjoner var representert. Prosjektoppgavene ble diskutert og senere fulgt opp i et internt notat fra DN til møte med Friluftsseksjonen i MD 16. februar 1993. Dette ble utgangspunktet for det videre prosjektarbeidet.

En forprosjektsfase i 1993 ble benyttet til å utforme Prosjekt pilegrimsleden (1994–97). Videre ble det foretatt annet grunnlagsarbeid; det ble utarbeidet logo (ved konkurranse) samt startet opp arbeid med å utvikle en veileder/håndbok til hjelp med hensyn til registrering og tilrettelegging av gamle veier og veifar.

Prosjektbeskrivelsen i Vedlegg 1 gir en tabellarisk oversikt over oppgaver og innsatsområder slik de ble beskrevet i januar 1994. Planen er i store trekk fulgt opp. MD er blitt orientert om status og planer for prosjektet ved hvert årsskifte.

3.2. Formål

Prosjektets formål, nedfelt i ulike prosjektdokumenter underveis, er formulert slik: «Prosjektets formål er å ta i bruk historiske veier og stimulere til friluftslivsaktivitet der natur- og kulturopplevelser forenes». Dette ble det generelle utgangspunktet for prosjektarbeidet.

Direktoratene begrunnet prosjektsamarbeidet og innhold i arbeidet på følgende måte: «Gjennom dette prosjektet ønsker de to direktoratene å legge til rette for et friluftsliv som kombinerer natur- og kulturopplevelser

og som stimulerer til et reiseliv som er tuftet på slike kvaliteter. Vi ønsker å formidle pilegrimsferdenes historiske og åndelige tradisjon til dagens vandrere. På den måten vil friluftslivet bli tilført en ny dimensjon og nye, uvante opplevelser. Deler av leden vil være knyttet til by- og tettstedsområder og dermed representere attraktive muligheter for friluftsliv for lokalbefolkningen i deres eget nærmiljø. Prosjektet fremmer og forener interessen for friluftsliv, natur og kultur på en utmerket måte og styrker prinsippet om et helhetlig miljøvernarbeid, der det er naturlig å samhandle om konkrete oppgaver».

Innledningsvis (1993) ble det besluttet å arbeide for å realisere en sammenhengende led fra Oslo til Trondheim og fra svenskegrensen til Trondheim. Dette i motsetning til å gi mer tilfeldig støtte til kommuner der en kjente til rester av gamle pilegrimsleder.

Etter diskusjoner i prosjektets referansegruppe ble formålet presisert slik: «I prosjektperioden 1994–97 er formålet å markere en av de viktigste pilegrimsledene til Nidaros; fra Oslo til Trondheim med traseen Hamar – Øyer i tillegg, samt leden fra Sverige via Stiklestad til Trondheim. Prosjektet skal tjene som eksempel på hvordan vi i dag ønsker å legge til rette for vandring og vil samtidig stimulere til at også andre pilegrimsleder etterhvert blir tilrettelagt». Referansegruppen fastla da i grove trekk den traseen en ønsket å prioritere og valgte leden gjennom Gudbrandsdalen/Orkladalen med start ut fra Oslo over Krokskogen, Bønsnes og Hadeland, der svært mange av strekningene var intakte. Etter tradisjonen hadde Olav den hellige sin oppvekst på Ringerike, og med en viss sannsynlighet kan Olavs fødested knyttes til denne del av leden. Å knytte leden til hans liv, gjennom stedene der han vokste opp og der han døde, ble vurdert som særskilt viktig. Selve traseen ble videre fastlagt i grove trekk i samarbeid med fylkene.

Målet for Prosjekt pilegrimsleden ble oppsummert på følgende måte i DNs prosjektplan (januar 1994):

- Markere en viktig pilegrimsled til Nidaros, fra Oslo til Trondheim med traseen Hamar – Øyer i tillegg, samt leden fra Sverige via Stiklestad til Trondheim.
- Realisere en sammenhengende trasé der en kan ferdes til fots.
- Realisere de nødvendige tiltak innen Trondheim bys jubileum i 1997.
- Merke traseen med godkjent logo for pilegrimsleden.
- Stimulere til revitalisering av andre sentrale pilegrimsleder i landet.
- Stimulere til vern og bruk av historiske ferdselsårer i landskapet.

4. Organisering av arbeidet

Svært mange har bidratt til å få pilegrimsleden realisert; offentlige myndigheter på lokalt, regionalt og sentralt nivå, næringsorganisasjoner, frivillige organisasjoner og enkeltpersoner.

På sentralt nivå har de to direktoratene hatt ansvar for å koordinere prosjektet. Innledningsvis ble det brukt mye tid på å finne frem til metoder for å organisere arbeidet. Å starte fra et sentralt direktoratsnivå med en oppgave der alt praktisk arbeid skal foregå lokalt, er ingen lett oppgave. Prosjektet har bare kunnet la seg realisere fordi det har vekket så stor interesse lokalt. Tiden var «moden» – og prosjektideen «traff» mange mennesker. Interessen lokalt for egen historie og identitet, interessen for middelalder i form av middelalderspel og Kristin-dager, er eksempler på dette. Sett i ettertid baserte prosjektet seg på den «rette» ideen i den «riktige» tiden. Interessen lokalt og villighet til å ta tak i ideen ga arbeidet med pilegrimsleden en god start. På grunn av dette, var det også lett å etablere kontakt fra sentralt til lokalt nivå.

En viktig betingelse for lokal innsats var imidlertid å etablere et koordinerende ledd på regionalt nivå, spesielt i de fylkene som hadde lange strekninger av leden. Det regionale leddet – representert ved egne ansatte prosjektledere i de største fylkene og fast ansatte med leden som deltidsoppgave i fylker med færre involverte kommuner – har vært en forutsetning for å få gjennomført arbeidet med leden. Det regionale nivået har hatt koordineringsansvar og alt oppfølgingsarbeid mot kommunene.

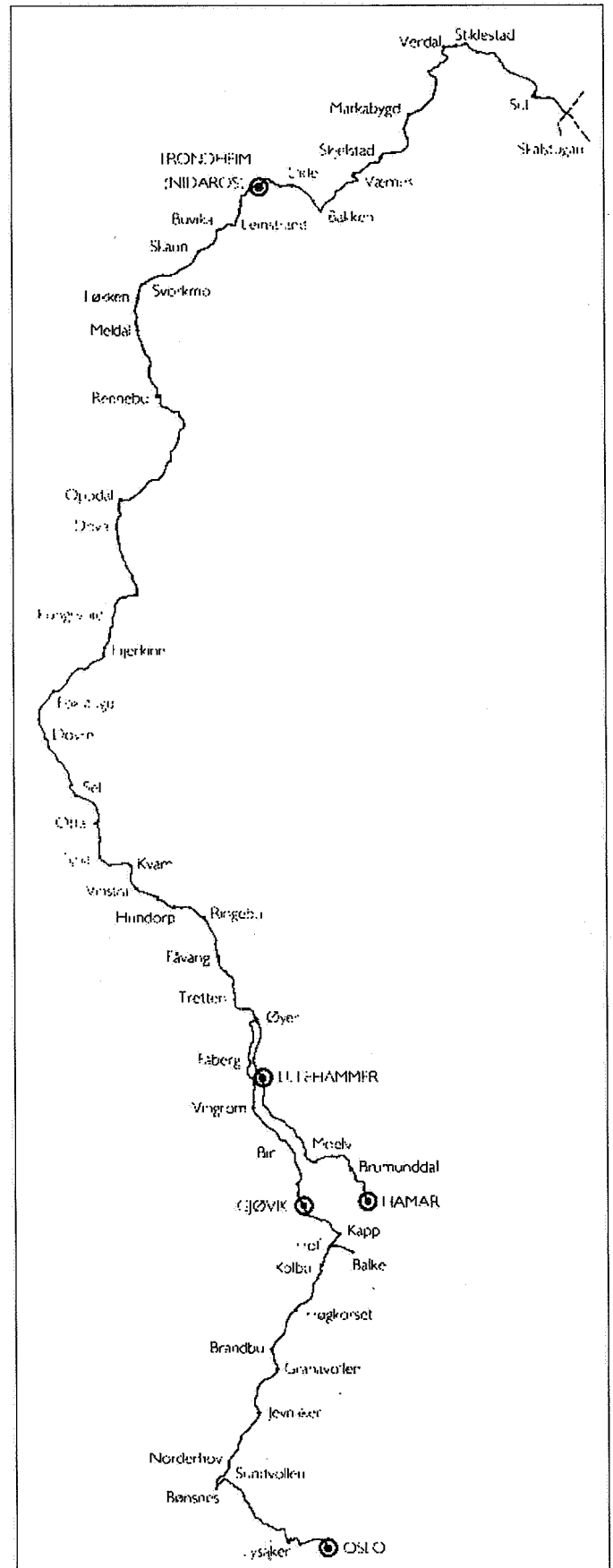
4.1. Sentralt nivå

Prosjekt pilegrimsleden har vært organisert med referansegruppe og med prosjektsekretariat/prosjektleder på sentralt nivå. Til sammen har vel 20 personer vært involvert i arbeidet på dette nivået.

REFERANSEGRUPPEN

Som støtte for arbeidet i sentrale etater og sentrale fylker, opprettet DN en egen nasjonal referansegruppe der aktuelle interessenter har vært representert. Referansegruppens hovedformål har vært å bistå og rådgi arbeidet med pilegrimsleden på sentralt nivå. Gruppen har bidratt i prosessen med å utvikle statens engasjement i forbindelse med pilegrimsleder samt gitt konkrete bidrag til DN og RAs arbeid med prosjektet. Gruppen har fungert godt og har vært svært viktig for utvikling av prosjektet.

Kartet til høyre viser traseen for pilegrimsleden, fra Oslo i syd og fra svenskegrensen i Verdal i nord, med Trondheim som reisemålet. Til sammen er leden 926 kilometer lang. Den går gjennom 29 kommuner i syv fylker.

Følgende har vært representert i referansegruppen:

Nidaros bispedømme: Biskop Finn Wagle
Landbruksdepartementet:

Førstekonsulent Elisabeth Haveraaen

Riksantikvaren: Riksantikvar Øivind Lunde (til 1996)

Vegdirektoratet v/Norsk vegmuseum:

Museumsleder Geir Paulsrud

Fylkesmannen i Nord-Trøndelag: Miljøvernssjef Svein

Karlsen /førstekonsulent Asbjørn Tingstad

Fylkesmannen i Hedmark:

Seksjonsleder Hans Chr. Gjerlaug

Oppland fylkeskommune: Fylkeskonservator Harald

Jacobsen/seksjonsleder Frode Sannum

Sør-Trøndelag fylkeskommune:

Fylkeskultursjef Knut Møller

Norges Skogeierforbund: Utmarkssjef Vidar Holte

Norges Bondelag: Avdelingsleder Bjørnulf Kristiansen/

førstekonsulent Cesilie Aurbakken

Norges bonde- og småbrukarlag:

Mai Britt Frøhaug (fra 1995)

Landslaget for lokal historie:

Daglig leder Jostein Molde (fra 1995)

Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider:

Direktør Øivind Lunde (fra 1996)

Direktoratet for naturforvaltning:

Avdelingsdirektør Jon Suul (leder)

Prosjektansvarlige i DN og RA har møtt på alle møter.

Direktoratene tok den første kontakten mot fire av de sentrale «leds-fylkene». Dette er årsaken til at det er de nevnte fire fylker som har vært representert i referansegruppen. Fordi prosjektet har vært et samarbeid mellom to direktorater, ønsket vi også å vise dette ved å inngå samarbeid både med kulturetats og natur/miljøetats på fylkesnivå. Dett er grunnen til at både fylkesmannen og fylkeskommunen var representert i referansegruppen.

Referansegruppen ble i første omgang oppnevnt for prøveprosjektperioden i 1993 og senere for hele prosjektperioden (ut 1997). Et første møte for gruppen ble avholdt 23. mars 1993, og i alt ble det holdt tre møter i løpet av 1993. I de senere årene er det blitt avholdt to til tre møter pr år.

På sitt siste ordinære møte, 20. oktober 1997, vedtok referansegruppen at; «det i forbindelse med eventuell videreføring av arbeidet kan være behov for at den nasjonale referansegruppen møtes til diskusjon. Referansegruppen foreslår at gruppen opprettholdes som en beredskapsgruppe som kan sammenkalles etter behov». Pr 1.10.98 har det ikke vært behov for dette.

PROSJEKTSEKRETARIAT

I 1993 ble et prosjektsekretariat forankret i DN, som har hatt ansvar for prosjektledelse, prosjektutvikling og prosjektkoordinering. Prosjektutvikling og -arbeid har

hele tiden fungert i nært samarbeid mellom RA og DN. Hovedansvaret ble lagt til en av DNs faste førstekonsulentstillinger og prosjektlederansvaret har Torild Hage, Friluftslivsavdelingen (fra 1997 Naturbruksavdelingen) hatt. Ut over dette har førstekonsulent Trond Flydal arbeidet spesielt med juridiske spørsmål, utformet grunneieravtale samt bistått prosjektledere på fylkesnivå med kompetanse. Førstekonsulent Gaute Sønstebø har vært prosjektmedarbeider, og har i avslutningsfasen spesielt hatt ansvar for tilrettelegging av kartmaterialet ved ferdigstillelse av guidebok for pilegrimsleden.

RA har hatt et særlig ansvar for å følge opp arbeidet med informasjon. Arbeidet har vært lagt til informasjonsrådgiver Mari Kollandsrud, som har vært hovedansvarlig hos RA. Hun har hatt ansvaret for å utarbeide hovedtyngden av det skriftlige materiale, informasjonsmateriell, utvikle merkeprofil mm. Førstekonsulent Heidi Eriksen har i tillegg bidratt med informasjonsarbeid, blant annet ved gjennomføring av logokonkurransen og utarbeidelse av en informasjonsstrategi. I tillegg har RA hatt ansvar for å godkjenne forslagene til fremføring av leden, en ordning som har vært lagt til Landskapsavdelingen ved førstekonsulent Guri Østlyngen.

Samarbeidet mellom de to direktoratene har fungert svært bra.

4.2. Regionalt nivå

På regionalt nivå har et fylkesnettverk samt en fylkesansvarlig hatt oppgaven med å legge til rette for det konkrete tiltaksarbeidet lokalt i kommunene. Fylkesansvarlig har i flere fylker samarbeidet med en utvidet kulturlandskapsgruppe. På regionalt nivå vil vi anta at bort imot et 50-talls personer har vært involvert i prosjektarbeidet, samlet sett.

FYLKESNETTVERK

Fylkesnettverk ble etablert i de fire første samarbeidsfylkene i 1994. Samordningsgruppen som er etablert som rådgivende med hensyn til bruken av kulturlandskapsmidler under Landbruksdepartementet (LD) ble benyttet som nettverk. MD og LD har uttrykt ønske om at denne gruppen skal fungere som rådgivende på et bredt spekter av forhold som angår kulturlandskapet. Fylkesmannens miljøvernavdeling og landbruksavdeling, kulturetaten i fylkeskommunen (i noen tilfeller også representant fra planavdeling), Norges Bondelag samt Norges bonde- og småbrukarlag har vært representert. Gruppen ble utvidet slik at også kirken og vei-sektoren har vært med.

Nettverkets oppgave har vært å bidra til etablering av pilegrimsled gjennom det respektive fylke, være en pådriver for arbeidet lokalt, prioritere nødvendig arbeid innen fylket samt utarbeide en grov gjennomføringsplan for arbeidet i fylket.

Disse nettverkene har fungert forskjellig i de ulike fylkene. Vi vet at det har vært jevnlig møteaktivitet i de fylkene som har flest kommuner involvert i prosjektarbeidet. Det har imidlertid ikke vært like naturlig å trekke inn dette nettverket i fylker der bare en eller to kommuner har vært engasjert i arbeidet.

FYLKESANSVARLIGE

Arbeidet på fylkesnivå har enten vært styrt av egen tilsatt prosjektleder, eller av personer tilsatt i faste stillinger. Fra sentralt hold ble den første kontakten tatt mot de fire fylkene som har vært representert i prosjektets referansegruppe. Fylkesansvarlig har hatt et særlig ansvar som bindeledd mellom sentralt, regionalt og lokalt nivå. I tillegg ble vedkommende gitt ansvar for å organisere og aktivisere et fylkesnettverk, samt å tildele statlige midler til konkrete tiltak etter råd fra dette. Fylkesansvarlig har vært en viktig brikke i prosjektarbeidet og har fungert svært godt i de fleste fylker.

De fylkesansvarlige har vært:

- Oppland fylkeskommune (12 kommuner):*
Prosjektleder Kari Møyner
- Sør-Trøndelag fylkeskommune (8 kommuner):*
Prosjektleder Aud Beverfjord,
- Fylkesmannen i Nord-Trøndelag (3 kommuner):*
Førstekonsulent Asbjørn Tingstad
- Fylkesmannen i Hedmark (2 kommuner):*
Konsulent Solveig Rønneberg/
førstekonsulent Tone Dragland

I tillegg til disse har representanter for kommunene i de andre tre fylkene vært trukket med i det sentrale arbeidet (fylkeskontaktgruppe). Disse er:

- Hole og Ringerike kommuner:*
Prosjektleder Hilde Bendz
- Bærum kommune:* Kulturkonsulent Elin Falch
- Oslo kommune v/Byantikvaren:*
Antikvar/arkeolog Leidulv Mydland

For de to kommunene i Buskerud, samt Bærum og Oslo kommuner, har kontakten fra sentralt nivå gått direkte til prosjektansvarlig i kommunen.

Ansvarlige for fylkene og de enkeltstående prosjektene har til sammen dannet en uformell fylkeskontaktgruppe. Denne har representert et viktig diskusjons- og erfaringsforum, samtidig som den har hatt stor betydning for koordinering av arbeidet mellom fylkene. Gruppen har gitt nyttige korrektiler til arbeidet fra sentralt nivå. DN har innkalt gruppen etter behov. Gruppen har møttes to – tre ganger pr år.

4.3. Lokalt nivå LOKALE ANSVARLIGE

Pilegrimsleden går gjennom 29 kommuner i syv fylker. På kommunalt nivå har ansvar for koordinering og gjennomføring vært lagt til miljøvernleder/kultursjef. Arbeidet har vært noe ulikt organisert på dette nivået. I sluttrapporten fra Oppland fylke heter det for eksempel at «Flere etater i kommuneadministrasjonene (kultur, miljøvernkonsulent, landbruk, teknisk) har deltatt i styrings- og referansegrupper. Frivillige organisasjoner som historielag og grunneierlag har også vært representert. Noen kommuner har hatt jevnlige og hyppige møter i sine grupper, mens andre har hatt få personer som har organisert og gjennomført prosjektet.»

I tillegg har flere personer i hver kommune vært involvert i det praktiske registrerings- og tilretteleggingsarbeidet. Utover dette har representanter fra historielag og andre frivillige organisasjoner vært involvert i arbeidet på lokalt nivå. Med et grovt anslag har nok 200 – 300 personer vært engasjert i arbeidet på dette nivået.

4.4. Samlet innsats

Samlet sett har i alt 300 – 400 personer bidratt i arbeidet med å planlegge og koordinere arbeidet med leden.

Svært mange mennesker har vært involvert i oppgaven med å bidra til å få realisert pilegrimsleden fra Oslo til Trondheim og videre til svenskegrensen. Utover de nevnte nettverk, kommer i tillegg alle som har gjennomført det praktiske arbeidet. Hvor mange dette er, vet vi ikke, men det er grunn til å tro at 100 – 200 personer har deltatt i denne type arbeid.

I tillegg har også produsenter av merker, stolper, TV-program og effekter vært involvert i arbeidet.

5. Arbeidet langs leden: registrering, planlegging og autorisasjon

Det konkrete arbeidet med etablering av pilegrimsleden kan deles i noen større hovedbolker; registrering, planlegging og gjennomføring av tiltak.

Tilrettelegging av pilegrimsleden krevde forarbeid. Først måtte de gamle ferdselsårene registreres. Deretter ble det gjort et begrunnet valg for dagens trasé. Grunneierne langs leden har vært innforstått med planene og med at myndighetene måtte godkjenne dem før tilrettelegging og merking kunne finne sted.

5.1

Veiledningsmateriale, premisser for arbeidet

Som grunnlag og som hjelp til det konkrete arbeidet på lokalt nivå er det blitt utarbeidet egnet veiledningsmateriale.

Takket være en henvendelse fra fylkeskonservatoren i Oppland kom arbeidet med håndboka *Gamle veier og vegfar. Bruk – vern – vedlikehold* i gang tidlig i forprosjektfasen. En ferdig håndbok forelå derfor allerede forsommeren 1994, ved oppstart av arbeidet på lokalt nivå. Kildebruk, planlegging, varsom tilrettelegging der en tar hensyn til natur- og kulturforhold, ble særskilt omtalt i boken. Håndboken har vært av stor betydning for det konkrete registrerings- og planleggingsarbeidet.

Videre ble det utarbeidet et eget veiledningshefte (i 1995) for etablering av pilegrimsled, en ytterligere hjelp til kommunene. I dette heftet er prinsipper for tilrettelegging, godkjenningsordning, merke- og skiltepolicy samt informasjonsbrosjyrearbeidet omtalt.

Det ble lagt føringer for leden med hensyn til registrering og tilrettelegging. Fra veiledningsheftet har vi hentet følgende premisser:

- Leden er tilrettelagt for dagens vandring.
- Vandringsen skal tilby en natur- og landskapsopplevelse, kombinert med et spesielt kulturelt innhold.
- Det er et formål å gi dagens vandrere et bilde av hvordan pilegrimene opplevde vandringsen i middelalderen, i et landskap som i størst mulig grad tilsvarende det de hadde foran seg.
- Leden tilrettelegges først og fremst for turgåere. Der som det er naturlig kan den også legges til rette for sykling. Gamle vegfar skal ikke opparbeides til sykkelstandard.
- Målet er å skape en sammenhengende led med utgangspunkt i veier som har tradisjon som pilegrimsveier. Men en må finne ny led når landskapet har gjennomgått endringer, og en mangler historisk belegg for valg av trasé.
- Der det er mulig, skal leden gå langs dokumenterte veifar når disse lar seg bruke, men veitraseen må ikke skade sårbare arter og naturtyper. Den må legges utenom sårbare og verneverdige deler av eldre trasé.

- Leden bindes sammen av natur- og kulturminner med religiøs tilknytning til middelalderen. For leder som fører til Trondheim inngår også minner knyttet til Olavstradisjonen.

5.2 Registrering

For å fremskaffe oversikt over kommunenes kjennskap til gamle leder, og veier som har vært benyttet av pilegrimer, utarbeidet DN et spørreskjema som ble sendt via fylkesnivå til kommuner i prosjektets oppstartsfasen. DN samlet informasjonen, bearbeidet den og gav tilbake en grov oversikt over traseen i hvert enkelt fylke. Dette som et grunnlag for den videre planlegging på regionalt og lokalt nivå.

I første fase ble traseen kartlagt i grove trekk. Etter at denne var blitt godkjent (se neste avsnitt), har en startet opp med detaljregistrering av leden.

For kommunene har det vært et stort arbeid å registrere gamle veier og deretter foreta et valg av eksakt trasé. I den grad det har vært mulig, går leden på eksisterende gamle tråkk. Mange steder har det vært nødvendig å rydde disse på nytt, og der sporene er visket bort, måtte ny sti etableres. Middelalderens pilegrimer gikk på samtidens vanlige ferdselsveier – stier og tråkk for mann og hest. I århundrene som har gått, er mange av de gamle veifarene blitt borte – de er erstattet av nye veier, de er blitt dyrket opp eller de er grodd igjen. Kunnskapen om hvor de gikk finnes ikke lenger. Vandreren er derfor ikke garantert å gå nøyaktig langs de samme vegfar som pilegrimene fulgte i middelalderen – men landskapet vil være det samme.

I flere kommuner ble alternative veitraseer diskutert. På enkelte strekninger har det vært nødvendig å foreta valg mellom flere aktuelle traseer. En ønsket å fare varsomt frem og prioriterte derfor eksisterende stier og veier der dette var naturlig. Det var viktig å skåne sårbare natur- og kulturområder for ferdsel.

5.3 Kvalitetskrav og autorisasjonsordning

Fra sentralt nivå har det vært et klart krav at prosjektet skal ha høy kvalitet. Det har vært en intensjon å kvalitetssikre arbeidet utført i regi av Prosjekt pilegrimsleden. Kravene gjelder historisk dokumentasjon og ivaretagelse av natur- og kulturverdier, så vel som merking, skilting og andre presentasjonsformer. Det ble derfor lagt opp til en godkjenningsordning for alle planer om tilrettelegging av pilegrimsleder.

RA har stått ansvarlig for å utrede de kriterier som skal gi grunnlaget for å godkjenne en pilegrimsled og retningslinjene for autorisasjon. Godkjenningsmyndigheten ble lagt til RA.

Omtalte godkjenningsordning er blitt benyttet for traseene i alle de fylkene som i dag har en strekning av

pilegrimsleden. En forutsetning for å få benytte pilegrimslogoen, er at trasévalget først er godkjent av RA. Denne godkjenningsordningen gjelder også i dag for de andre ledene som går mot Nidaros der man ønsker å benytte den offisielle pilegrimsleden som veiviser langs leden.

Godkjenning av pilegrimsleden foregikk i to trinn:

1. Godkjenning av hovedtraseen med Riksantikvaren som godkjenningsmyndighet. Søknad om godkjenning med beskrivelse av kulturminner ble sendt via fylkeskommune og fylkesmann. Fylkesleddet kontrollerte at kravene til søknadsmateriale var oppfylt.
2. Detaljgodkjenning av traseen og planlagte tiltak ble godkjent av fylkeskommune og fylkesmann. Fylkeskommunen vurderte om planlagte tiltak kom i konflikt med kulturminneloven. Fylkeskommunen har også veiledet restaureringsarbeidet. Fylkesmannen vurderte trasé og planlagte tiltak i forhold til naturmiljøet og friluftsmotivet i planen.

5.4. Led eller lei?

Ved prosjektstart ble begrepet *pilegrimsleden* tatt i bruk uten at dette ble debattert på noe vis. Denne benevnelsen ble valgt til fordel for eksempelvis pilegrimsveien/vegen, pilegrimsruta eller pilegrimsstien. Valget av skriveformen *led* kontra *lei* ble tatt opp fra lokalt hold tidlig i 1995. Referansegruppen vedtok på sitt vårmøte i 1995 at prosjektet skulle bære navnet *Pilegrimsleden*, men at det var opp til kommunene om traseen lokalt skulle benevnes led eller lei. Dette ble det også gjort rede for i *Informasjon om pilegrimsleden* nr 1, 1995.

Senere er dette temaet tatt opp flere ganger, ikke minst av enkeltpersoner. Hovedtyngden av henvendelsene er kommet i prosjektets avslutningsfase eller etter avsluttet formell prosjektperiode.

Befaring på Dovrefjell ved Hjerkind. Fra venstre arkeolog Birthe Weber; prosjektleder Kari Møyner, seksjonsleder Frode Sannum og fylkeskonservator Harald Jacobsen – de tre siste fra Oppland fylkeskommune.

6. Gjennomføring og tiltak

6.1. Pilegrimsleden

Oslo – Trondheim – svenskegrensen

De første årene i prosjektperioden ble intensivt nytted til registrering og planlegging av leden. Hovedtyngden av tiltaksarbeidet foregikk i 1996 og 1997. Pilegrimsleden fremstår i dag som en mosaikk av gamle veistrekninger, gamle stier, nyetablerte stier og biter av nyere grus- og asfaltveier. Det har blitt lagt vekt på å komme frem til praktiske og overkommelige løsninger. Flere steder har det vært nok å rydde gamle stier.

Der det har vært behov for å rydde eller eventuelt tilrettelegge ny sti, er det lagt vekt på å foreta skånsomme inngrep i pakt med tilrådinger fra DNs håndbok *Naturvennlig tilrettelegging for friluftsliv*.

Pilegrimsleden går over både offentlig og privat grunn. I enkelte kommuner følger leden for det meste offentlig vei, mens den i de fleste kommunene går over en rekke private eiendommer. Det ble lagt stor vekt på et frivillig samarbeid med grunneierne, slik at det ikke skulle oppstå behov for å erverve grunn til leden. Dette er nærmere beskrevet i Vedlegg 2. Pilegrimsleden berører til sammen mange hundre grunneiere. Alle grunneierne har gått med på frivillige løsninger. Det er ikke gjort bruk av lovverket eller tvang ett eneste sted. Erfaringene har vist at det har vært viktig at lokalkjente har tatt kontakt med grunneierne og bistått når det skulle gjøres avtaler. I regi av prosjektet er det blitt utarbeidet standardavtaler om bruksrett og rett til å merke. For Oppland er det eksempelvis inngått 200 skiftlige avtaler. Sannsynligvis er tallet for hele leden det dobbelte. For mer om avtalen, «Avtale om vegrett – servituttavtale», se Vedlegg 2A. Det ble også utarbeidet en standardavtale vedrørende merkerettigheter, se Vedlegg 2B.

Leden sto i grove trekk ferdig til 28. juli 1997. Til sammen 926 km pilegrimsled er tilrettelagt og merket. Leden fra Oslo til Trondheim er 643 km lang, Hamar til Øyer utgjør et strekk på 115 km, mens leden fra svenskegrensen til Trondheim er på 168 km. Av de i alt 926 km led, er over 200 kilometer nylaget trasé og mer enn 320 kilometer er ryddet.

For at vandreren skal komme frem, er det blitt bygget bruer og klopper over elver og bekker. Det er lagt kavlebruer over myrstrekninger og satt opp klyvelé der leden passerer inngjerdet mark, eventuelt er det montert grind i gjerdet. Kommunene har samarbeidet med hverandre om møte i grenseovergangene og forhandlet med grunneierne om tillatelse til å la vandreren gå langs åker og eng, inntil eller gjennom gårdstunene og i inn- og utmark. Arbeidet har hele tiden vært fulgt opp av fylkets prosjektledere som også har ledet samarbeidet mellom kommunene med informasjonsmøter underveis. Oppslutningen om prosjektet og innsatsviljen i kommunene har vært imponerende.

Langs leden er det etablert 36 nye broer, bygget 56 nye klopper og lagt ut minst 600 meter kavlelegging.

Bare i Oppland er 130 klyvelé satt opp og 130 kulturminner er tilrettelagt.

Merkingen av leden tok til i 1996, men mesteparten av dette arbeidet foregikk naturlig nok på vårparten 1997. Vi vet at leden er supplert med ytterligere merking etter at den ble «evaluert» av den store gruppen vandrere som var ute og gikk sist sommer.

Langs leden viser vel 1400 trestolper med støpejernsmerker vei, i tillegg til 1300 trestikker, 125 steinvarder og 20 milesteiner. Veiviserne er preget med pilegrimsledens eget symbol, valknuten kombinert med Olavskorset.

6.2. Andre leder

Et av prosjektets målsettinger har vært å stimulere til at også andre pilegrimsleder eller historiske veier blir tilrettelagt. Direktoratene er kjent med at det arbeides med å kartlegge, få godkjent og senere tilrettelegge flere leder mot Nidaros. Arbeid er i gang i flere kommuner langs leden gjennom Østerdalen, med tilkomstveier fra Sverige. I kommunene Trysil, Rendalen, Tynset, Tolga og Os er detaljplanene klare. Det arbeides med å få til en videreføring gjennom Sør-Trøndelag frem til Trondheim. Samtidig er deler av leden fra Storlien til Stjørdal godkjent som pilegrimsled. Det er også krefter som ønsker å etablere en led fra svenskegrensen i Tydal til Trondheim. Videre arbeides det med å føre en pilegrimsled fra Oslo over Romerike, langs østsiden av Mjøsa og til Hamar. Fra Asker kirke går det en led frem til leden i Bærum kommune. Fra Tønsberg til Asker har en funnet frem til en trasé langs eksisterende turveier som skal gi anledning til pilegrimsvandring fra Tønsberg frem til Nidaros. For tiden foreligger det ikke planer om å merke denne, men man håper på å få utgitt en guidebok som er under arbeid.

På svensk side arbeides det med å tilrettelegge en led som knytter seg til den norske leden i Trysil. Prosjektet har kjøpt rettighetene til den norske pilegrimslogoen.

Flere andre steder i Norge arbeider en også med å registrere og tilrettelegge pilegrimsleder. Det gjelder i første rekke leder frem til pilegrimsmålene Selje og Røldal.

Neste side:

På bildet øverst ser vi den enkle trestolpen som viser vei langs leden og som markerer severdighetene underveis. Pilegrimssymbolet trer frem på støpejernsplaten som er montert på toppen av stolpen.

På det nederste bildet ser vi trestikken – en mer beskjeden utgave av stolpen – som blir brukt for å vise at vandreren er på rett vei. Her blir symbolet enten svidd inn i overflaten eller malt på treverket.

7. Merker og merking

7.1. Pilegrimslogo

I løpet av 1993 ble det utlyst og gjennomført en konkurranse om utforming av egen logo for pilegrimsleden i samarbeid med Grafill – organisasjonen for grafikere og illustratører. Blant 125 innsendte forslag ble 1. premie tildelt designer Johanna Figur Waddington, som senere har bistått prosjektet med videreutvikling av bruken på produkter og trykksaker.

Logoen kombinerer Olavskorset med valknuten og tilfredsstillende på en utmerket måte de forventninger man hadde til et visuelt uttrykk for ideen bak pilegrimsprosjektet. Logoen er mønsterbeskyttet og forvaltes av Riksantikvaren.

Følgende gjelder for bruken av symbolet:

- Symbolet kan bare benyttes på pilegrimsleder som er godkjent av Riksantikvaren.
- Symbolet kan bare benyttes på leder som fører til Nidaros.
- Symbolet kan bare benyttes på større sammenhengende leder.
- Symbolet benyttes på leder som er tilrettelagt for ferdsel til fots. Symbolet kan bare benyttes til merking av traseer med dokumentert pilegrimstradisjon.

Logoen er et kvalitetsstempel. Det er enighet om at man skal være meget restriktiv når det gjelder tillatelse til bruk på produkter som produseres og markedsføres utenom prosjektet.

7.2. Prinsipper for merking

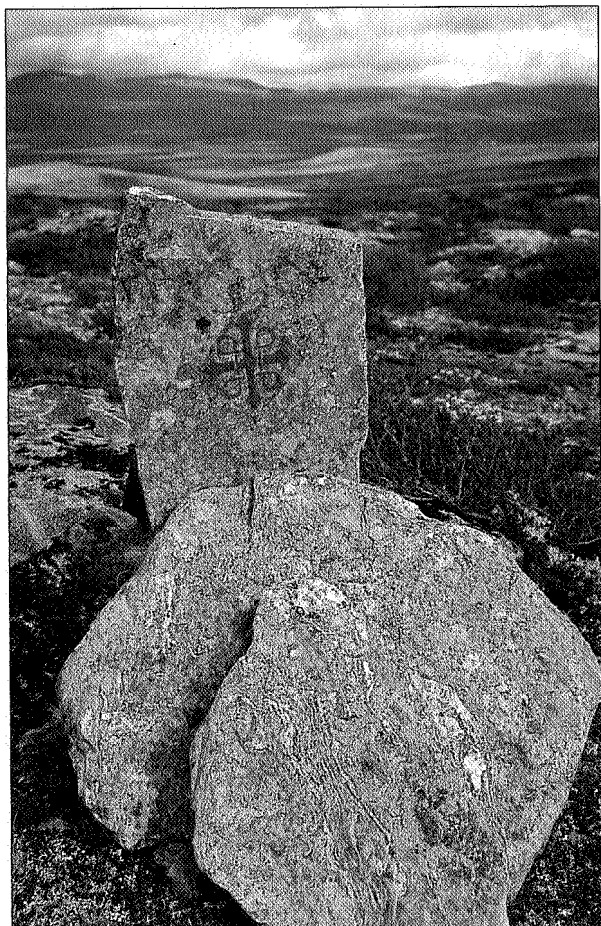
Da resultatet av logokonkurransen forelå, arrangerte DN og RA en idé-dag sammen med designere og enkelte andre ressurspersoner innen design og formgivning. Her ble selve grunnlaget for oppmerkingssystemet lagt.

Pilegrimsleden skiller seg fra andre natur- og kulturstier ved at utgangspunktet er en tradisjon med et åndelig innhold. Det var enighet om at merkingen av leden skulle rette seg etter dette og være diskret. Dette er årsaken til at man valgte enkle trestolper til å vise vei, uten annen informasjon enn navnet på steder og kulturminner. Informasjon om severdigheter skulle vandrerne få gjennom skriftlig informasjonsmateriale i tekst og på kart.

Fra sentralt hold ble det lagt opp til en stillferdig merking med en detaljering og materialbruk som stiller høy krav til kvalitet. Leden skulle ikke tilrettelegges med overfløydige anvisninger og skilt som forstyrrer mulighetene for å rette tankene tilbake i tid. Det var helt fra start en intensjon at den enkle merkingen burde suppleres med informasjon i tekstform.

Merkingen i terrenget skulle ha et enhetlig preg. Det ble derfor utarbeidet retningslinjer for merking av led og kulturminner. De ulike type skilt og merkemåter er beskrevet i veiledningsmaterialet.

God kvalitet på alle produkter har vært et gjennomgående krav, likeledes har det vært et mål å unngå bruk av kunstig fremstilte materialer. Som gjennomgående merking er det benyttet kraftige trestolper der en støpejernsplate med pilegrimslogo er montert på toppen. Stolpen er satt opp der leden skifter retning og på steder som skal markeres. Mellom stolpene har det vært anledning til å sette opp «stikker» – miniatyrgave av stolpen – der logoen er svidd inn eller malt på. Stikken skal fortelle vandreren at han befinner seg på leden. Over fjellpartier eller åpent lende males symbolet på stein langs leden.

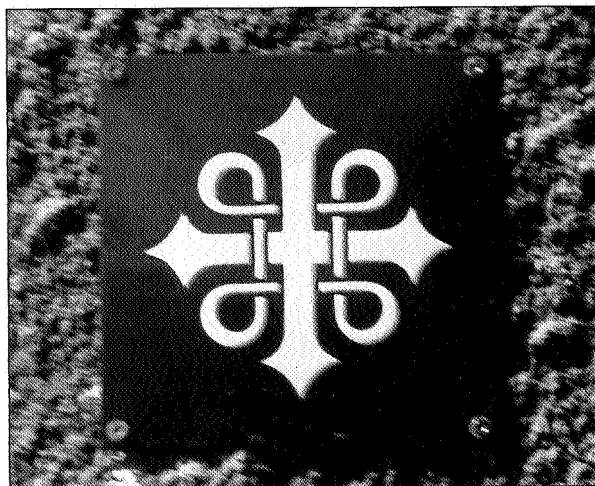
I byer og tettsteder markeres leden med emaljeskilt på husveggene. I hver kommune er det i tillegg anledning til å sette opp en «milestein». Denne plasseres på et sentralt sted i kommunen. Milesteinen er hogget i granitt og angir hvor mange kilometre som gjenstår av vandringen mot Nidaros. All merking er konsekvent rettet mot Trondheim. Leden er tilrettelagt med tanke på å ta seg frem i sommersesongen.

Kommunene er blitt oppfordret til å merke bare i den grad det er nødvendig for å orientere seg. Praktis vil vise om det blir nødvendig å supplere med flere trestolper.

Øverst til venstre: Over fjell og i åpent lende er ikke trestolpen egnet som veiviser – den gjør seg for sterkt bemerket i terrenget. Her har man valgt å male symbolet på steiner langs leden eller bygge opp lave varder.

Neders til venstre: Hver kommune har anledning til å sette opp en milestein som viser hvor langt det er igjen til Nidaros, målt i kilometre. Steinen er hugget i granitt. På denne milesteinen, som står utenfor Ringsaker kirke, er ikke kilometerantallet hugget inn. Det kommer av at den ble satt opp før traséen var endelig fastlagt, slik at avstanden til Nidaros ikke lot seg fastsette nøyaktig.

Under: I byer og tettsteder blir leden markert med et emaljert skilt på husveggene.

8. Bøker og vandreguider

Parallelt med å stimulere til konkret tiltaksarbeid på lokalt nivå, har de to direktoratene hatt ansvar for utvikling av materiale som har vært nødvendig for å kunne gjennomføre prosjektets intensjoner. I tillegg er det utviklet materiale av verdi for brukerne av pilegrimsleden, som vil ha interesse ut over selve prosjektperioden. Her presenteres de ferdige produktene:

- *Gamle veger og vegfar. Bruk – vern – vedlikehold.* DN-håndbok 5 1994. Direktoratet for naturforvaltning.

Denne håndboken, eller veilederen, ble utarbeidet som et hjelpemiddel tidlig i prosjektarbeidet. Håndboken forteller om hvordan man skal gå frem ved registrering og tilrettelegging av gamle veifar med hensyn til blant annet kildebruk, grad av opparbeidelse og praktisk gjennomføring. Boken gir også en bred oversikt over veihistorie samt juridiske forhold som er viktig for arbeidet. Hvordan en skal foreta planlegging og varsom tilrettelegging, der en tar hensyn til natur- og kulturforhold på stedet, omhandles særskilt.

Håndboken har vært ment som en inspirasjonskilde og et hjelpemiddel for offentlige etater, organisasjoner og andre som restaurerer eller planlegger å restaurere gamle veier og vegfar. Boken er skrevet av Kari Møyner, Oppland fylkeskommune.

- *Natur, kultur og tro i middelalderen. En artikkelsamling.* Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning, 1996.

Artikkelsamlingen setter dagens landskapsopplevelse og de kulturminnene leden passerer inn i en større sammenheng. Samlingen ble utarbeidet som et svar på behovet for å få formidlet en del bakgrunnstoff av interesse for involverte i prosjektet. Tema som vegetasjonsbilde og fauna i middelalderen, immateriell kulturarv er tatt opp i boka. Med artikkelsamlingen ønsker direktoratene å bidra med grundig bakgrunnsdokumentasjon presentert av dyktige fagfolk, noe det har vært stor interesse for i prosjektperioden.

- *Pilegrimsleden til Nidaros. En guide til vandringen.* Gyldendal Norsk Forlag, 1997.

Som allerede nevnt, var det en forutsetning at den visuelle merkingen langs leden skulle ledsages av skriftlig informasjon om vandringen og opplevelsene underveis.

Opprinnelig tenkte man seg at kommunene skulle utarbeide standardiserte brosjyrer for sine strekninger av leden og at disse så skulle settes sammen til en fullstendig vandreguide. Etter hvert som prosjektet utviklet seg, ble det klart at denne idéen ikke lot seg realisere. Det var ikke å forvente at alle kommunene ville rekke å fullføre arbeidet, og det ville bli svært vanskelig å gjennomføre en enhetlig profil. Prosjektledelsen følte imidlertid ansvar for å fullføre denne delen av prosjektet, og det ble vedtatt å utgi en samlet vandreguide. Mari Kollandsrud fikk i oppdrag å skrive denne guiden, i første rekke basert på dokumentasjonsmateriale som forelå i søknadene fra kommunene. I tillegg ble det foretatt befaringsnotiser av forfatteren i alle kommunene. Kartmaterialet er utarbeidet av Gaute Sønstebo.

Dessverre ble ikke guideboken ferdig til vandringsseksjonen i 1997. Boken forelå i oktober. Den formidler deler av det omfattende materiale som ble samlet inn i forbindelse med kommunenes registrering av leden. Kartmaterialet er blitt stilt til rådighet for kommunene i deres arbeid med å lage lokale brosjyrer.

- *Kommunale vandreguider (1996, 1998–)*

De aller fleste kommunene har utarbeidet egne brosjyrer for sin strekning av leden. En «prøvebrosjyre» for Hole kommune ble ferdig i 1995 og er senere revidert. Ved prosjektavslutning forelå brosjyrer for følgende kommuner: Oslo, Bærum, Hole, Ringerike, Gran, Vestre og Østre Toten, Lillehammer, Hamar og Ringsaker, Øyer, Dovre, Oppdal, Meldal og Orkdal, Skaun og Melhus, Trondheim, Malvik, Stjørdal, Levanger og Verdal. På våren 1998 ble en felles brosjyre for Nord-Fron og Sør-Fron ferdig. Det gjenstår da bare fem kommuner, og av disse er det fortsatt noen som planlegger å utarbeide en lokal brosjyre. Brosjyren fra Fron-kommunene samt fra Trondheim er så vidt vites de eneste brosjyrer som også er utarbeidet på engelsk og tysk.

- *Fylkeskart*

Det er blitt produsert fylkeskart for Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag og Oppland fylker. Kartet gir en grov oversikt over leden gjennom fylket. Det blir også presentert informasjon om natur- og kulturforhold i fylket på kartet.

9. Veiledning, informasjonstiltak og prosjektmarkeringer

Direktoratene har lagt vekt på å nå ut med informasjon om prosjektet både eksternt og internt til alle i det nettverket som har bidratt til å få leden realisert. Vi har også hatt et særlig ansvar for å nå ut med veiledningsmateriale.

Skriftlig materiale omtalt i kap. 8 har selvsagt også en informasjonseffekt.

9.1. Intern veiledning og informasjon

Informasjon om oppfølging av prosjektets gjennomføring har blitt gitt gjennom veiledningsmateriale og på seminarer.

Håndboka *Gamle vegger og vegfar*, som har et bredere nedslagsfelt enn Prosjekt pilegrimsleden, er omtalt i kap 8.

Pilegrimsleden. Godkjenning, merking og skilting.

Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren, 1995. Heftet er en veileder til hjelp for alle som arbeider med å etablere pilegrimsleder. Veilederen beskriver rammebetingelser for arbeidet, den omhandler prinsipper for valg av trasé, godkjenningsordning for trasé samt retningslinjer for merking og bruk av merketyper i terrenget. Her gis også retningslinjer for en standardisert kommunal informasjonsbrosjyre. Veilederen var av betydning i prosjektfasen. Nå er den erstattet av *Håndbok for pilegrimsleden*.

Håndbok for pilegrimsleden. Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren, 1998.

Som nevnt ovenfor er håndboken en videreføring av tidligere veileder, utgitt i 1995. Håndboken er et hjelpemiddel for tilrettelegging av ny led og for drift og skjøtsel av eksisterende leder. Den bygger på de erfaringer som ble gjort under arbeidet med Prosjekt pilegrimsleden. Alle erfaringene er samlet i en løssbladsperm slik at de skal komme nåværende og fremtidige ansvarlige til gode.

Permen vil bli oppdatert ved behov. Håndboken inneholder oversikt over kontaktpersoner i de kommuner og fylker der det enten allerede finnes en led, eller der det er en under planlegging.

Informasjon om pilegrimsleden – meldingsblad

Prosjektet har gitt ut et eget meldingsblad, i første rekke ment som intern informasjon til og dialog med alle som var engasjert i prosjektarbeidet. Bladet fikk etterhvert også en rekke andre interesserte personer som abonnenter. Det har kommet ut med tre nummer i året i prosjektperioden 1994–1997, samt ett nr i 1998.

Opplaget har vært vel 1500 eksemplarer, med ca 600 faste abonnenter.

Riksantikvaren har lagt informasjon om pilegrimsleden ut på sine Internettider.

SEMINARER

Dombås, mars 1996

Direktoratene arrangerte et seminar for representanter fra alle involverte kommuner og fylker på Dombås 20. og 21. mars 1996. Seminaret var praktisk orientert og bidro til erfaringsutveksling, kunnskap og inspirasjon. Samtidig ønsket vi å gi alle som arbeidet med Prosjekt pilegrimsleden forståelse for at de var del av et større prosjekt. I tillegg til dette gav fagfolk et natur- og kulturhistorisk bilde av forholdene i middelalderen. Vel 100 personer deltok.

Prosjektavslutning Trondheim, oktober 1997

Direktoratene arrangerte et avslutningsseminar i Trondheim, 20.–21. oktober 1997. Programmet la vekt på fremtidens utfordringer; bruk, drift og vedlikehold av pilegrimsleden. Seminaret var også ment som en markering og en takk til alle involverte kommuner og fylker. Fylkeskommunens middag i Erkebispegården bidro til dette. Seminaret samlet vel 70 deltakere.

Lillehammer, september/oktober 1998

Direktoratene arrangerte et oppfølgingsseminar 30. september – 1. oktober 1998 på Lillehammer. Hensikten med seminaret var å opprettholde nettverket samt gi rom for erfaringsutveksling ett år etter åpning. Seminaret samlet 38 deltakere.

Det ble henstilt til at slike seminarer blir arrangert årlig med tanke på å opprettholde nettverket og å følge opp arbeidet generelt.

9.2. Informasjonstiltak – eksternt

Prosjektark-informasjon

Prosjektarbeidet er blitt presentert på eget informasjonsark utgitt av DN og RA i 1996. Her presenteres prosjektets formål, hensikt og organisering. Arket er blitt sendt ut på forespørsel om prosjektinformasjon.

Innblikksark

Ved prosjektavslutning utarbeidet DN et ark i sin egen innblikksarkserie (nr 2 – 1997), der resultatet av prosjektet er presentert. Arket er sendt ut til samtlige kommuner samt til andre på DN's abonnentliste.

Informasjonsbrosjyre

En enkel brosjyre med norsk og engelsk tekst er utarbeidet (høst 1998), først og fremst med tanke på turistmarkedet. Brosjyren vil bli sendt ut til aktuelle turistkontorer.

TV-produksjon

Det er utarbeidet en serie med fire TV-programmer om pilegrimsleden. Programmene har tatt for seg pilegrimsfenomenet og oppstart av arbeidet med leden, le-

den fra Oslo til Trondheim, leden fra svenskegrensen til Trondheim og et oppsummerende program til slutt. Programmene ble vist i NRK; 1. juledag i 1994 og i 1995 samt 11. og 18. august 1997. Programmene, som er laget av Sverre Krüger, Nova Vision as, er finansiert av MD, DN/RA og NRK. TV-programmene vil bli omarbeidet til tre videoprogrammer á 26 minutter.

Annen informasjon

DN har jevnlig informert MD om prosjektarbeidet. Aktuelle offentlige etater og frivillige organisasjoner ble direkte informert om arbeidet i oppstartfasen i DNs brev av 17.06.1993.

Det er blitt orientert om arbeidet med leden i en rekke avisreportasjer underveis, i tillegg til at vi aktivt har informert om arbeidet i en rekke medlemsblader for større frivillige organisasjoner, som i DNTs *Fjell og vidde* og Fortidsminneforeningens *Fortidsvern*, for å nevne noen.

9.3. Markering av prosjektet

Prosjektet har valgt å sette pilegrimsleden i fokus gjennom årlige prosjektmarkeringer, for å skape blest om leden og arbeidet som foregår i fylkene. Arrangementene har fått god pressedekning, særlig i lokalpressen.

1994, Nord-Sel

Åpningsarrangement ble lagt til Sel kommune 2. juni 1994. På dette tidspunkt ble prosjektets innhold og intensjoner presentert for allmenheten. Her ble det aller første støpejernsmerket avduket av daværende miljøvernminister, Thorbjørn Berntsen.

I forbindelse med markeringen ble det laget en vandreutstilling der de 30 beste logoforslagene som kom inn til logokonkurransen ble presentert.

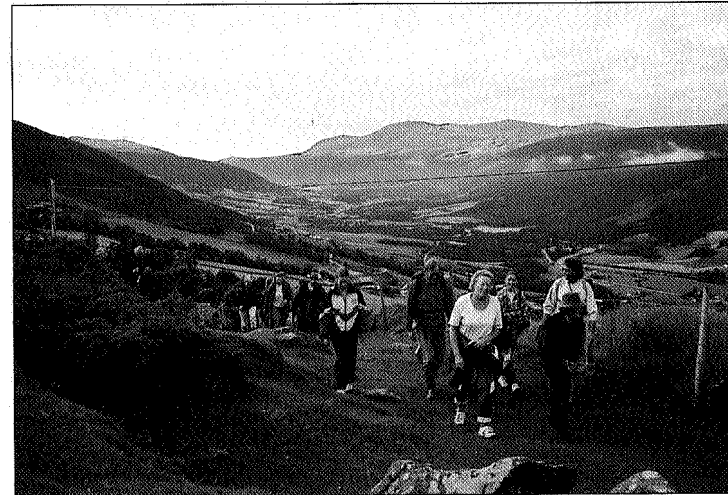
1995, Hole og Verdal

I forbindelse med 1000-årsjubileet for Olav Haraldssons fødsel, ble leden markert 30. juli på Bønsnes i Hole kommune. Den aller første milestein, som var en gave til kommunen fra direktoratene, ble avduket. Hole kommune var ansvarlig for arrangementet og åpnet en kortere strekning av leden i tilknytning til avdukingen.

I tillegg ble åpning av trasé markert på Stiklestad i Nord-Trøndelag 16. september, med overrekkelse av nok en milestein. Denne markeringen ble arrangert i tilknytning til feiringen av den årlige kulturminnedagen.

1996, Dovre

Dovre kommune arrangerte åpning av leden over Dovrefjell under Olsok-feiringen i tilknytning til den årlige pilegrimsvandringshelgen på Dovre. Prosjektledelsen overrakte en milestein i gave til Dovre kommune. Denne ble plassert like ved Eysteinkyrkja på Hjerkin, men er senere flyttet til Dovre kirke. I tillegg overrakte Statens vegvesen Oppland og Sør-Trøndelag også en milestein i gave for plassering på fylkesgrensen.

Øverst: Da deler av leden ble åpnet i Hole kommune allerede i 1995, falt innvielsen sammen med 1000-års feiringen av Olav Haraldssons fødsel. Bildet er fra den store gudstjenesten som foregikk i friluft 30. juli.

Nederst: Vandrere går stigningen fra Åteigen til Fokstua i Dovre kommune, på vei til markering av pilegrimsleden i Eysteinkyrkja i forbindelse med Olsokfeiringen 1996.

1997, Trondheim

I forbindelse med Trondheim bys 1000-års jubileum, ble kommunen overrakt en milestein i gave fra direktoratene under Hovedfestuka. Milesteinen er plassert i Bymarka. Daværende ordfører, Marvin Wiseth, tok i mot gaven.

1997, Trondheim, Nidarosdomen 28. juli

Direktoratenes markering av prosjektet og at leden stod ferdig til bruk, ble lagt til Vestfrontplassen ved Nidarosdomen, som en innledning til Olsokfeiringen. Arrangementet falt også sammen med avslutningen av den store pilegrimsvandringen fra Oslo i sør og Verdalen i nord. Under en enkel og høytidelig seremoni plasserte HKH kronprins Haakon Magnus et spesielt utformet støpejernsmerke på plassen foran domens vestfront. Flere tusen mennesker tok del i begivenheten. Seremonien ble etterfulgt av vesper i Nidarosdomen. Trondheim kommune, med ordføreren i spissen, arrangerte deretter middag for innbudte gjester i Erkebispegården.

10. Annet

10.1. Pilegrimseffekter – avtale med Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider

I regi av prosjektet er det blitt utviklet et begrenset antall pilegrimseffekter av høy kvalitet. Eksempler er videoer som bygger på TV-programmer, håndbøkene nevnt over, og i tillegg; T-skjorte, mini støpejernsmerker, pins, sølvnål og plakat. I prosjektperioden har vi erfart at det har vært stor interesse for pilegrimseffekter, noe vi har ment bør kunne utnyttes også i fremtiden. Direktoratene har derfor inngått en samarbeidsavtale med Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider som gir dem rettighetene til å omsette disse produktene. Avtalen gjelder fra 1.7.97 og i en tre-års periode. Samarbeidsavtalen gjelder:

- utvikling, produksjon og salg av pilegrimseffekter
- disponering av overskudd av salg
- administrasjon av disponible midler som kan fordeles til kommuner etter søknad

Intensjonen har vært å kunne bringe et salgsoverskudd tilbake til leden. Overskudd fra salget skal settes på en konto som skal benyttes til nødvendig vedlikeholdsarbeid. Representanter fra DN/RA skal være med på å

rådgi bruken av eventuelt salgsoverskudd. Nærmere om avtalen i Vedlegg 2C.

En fremtidig utfordring vil her være å utnytte det markedspotensiale pilegrimseffekter har. Både guidebok og videotekst kan for eksempel tenkes oversatt til flere språk.

FORNYELSE AV PILEGRIMSTRADISJONEN

DN har bidratt med støtte til prosjektet «Livet beveger seg til fots – fornyelse av pilegrimstradisjonen» i Nidaros bispedømme. Egen pilegrimsprest, Arne Bakken, ble tilsatt som leder for prosjektet, med prosjektvarighet fra 20. august 1994 til 31. desember 1997. Hovedmålet med prosjektet var å stimulere til vandring langs de gamle pilegrimsledene til Nidaros gjennom en fornyelse av pilegrimstradisjonen og Olavsarven. Prosjektet er rapportert i eget notat «Livet beveger seg til fots».

STUDIETUR

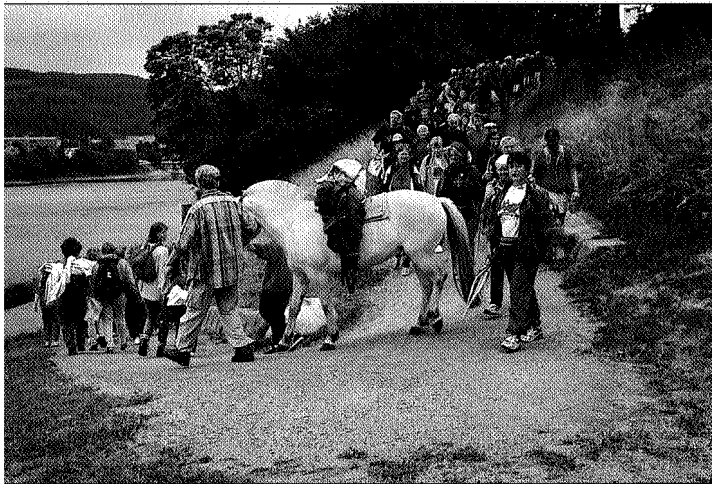
Prosjektledelsen i DN/RA var høsten 1995 på en 3–4 dagers studietur til nord-Spania, langs pilegrimsvegen til Santiago de Compostela. Dette var spesielt nyttig med tanke på utvikling, merking og skilting, informasjonsmateriell og informasjonsprofil for vårt eget prosjekt. Samtidig fikk vi et innblikk i prosjektets potensielle i reiselivssammenheng.

«PROSJEKT PILEGRIMSVANDRING 1997»

Sommeren 1997 ble hele pilegrimsleden vandret. Vandringen startet i Oslo 21. juni og ved svenskegrensen 18. juli. Vandrerne kom frem til Trondheim til den offisielle markeringen som innledet Olsokfeiringen 28. juli. Biskop Rosemarie Køhn og leder av Kalas as, Olemic Thommessen, sto i spissen for prosjektet. Det var et åpent arrangement der vandrere ble invitert til å delta på hele eller deler av strekningen. Lokale arrangementskomiteer i hver kommune la til rette for vandring, samt overnatting og servering. I stor grad ble kommunenes ansvarlige for tilrettelegging av leden også ansvarlige/delansvarlige for de lokale arrangementene. I forbindelse med dette prosjektet ble det lagt ned en formidabel innsats på lokalt nivå, i form av praktiske og kulturelle arrangementer. Vandringen samlet mellom 20 og 200 deltakere, der en kjerne gikk hele veien, noen fulgte med i ukervis, mens andre var med på en eller flere dagsetapper. Mange lokale innbyggere fulgte vandringene gjennom sin egen kommune. Ikke minst på grunn av den minnerike solskinnssommeren, fikk vandrerne en opplevelse for livet. Vandringen fikk også svært god mediadekning.

Øverst: Den store pilegrimsvandringen 1997 nærmer seg Nidaros 28. juli. Fotos: Bruce Sampson, NINA.

Under: Ikke alle kom like lettvinnt frem til Nidarosdomen. En av vandrerne gikk barbert helt fra Oslo, mens rullestolbrukeren tok seg frem der det var mulig på strekningen fra Otta.

II. Ressurser

II.1. Økonomi – tiltaksressurser (1994 – 97)

Kommuner og fylkesnivå har lagt ned en stor innsats i å registrere, planlegge og tilrettelegge traséen. Mange har bidratt med arbeidstid og økonomiske ressurser. Dette kan kort oppsummeres slik; DN og RA har bidratt med henholdsvis 3,3 mill kr og 1,2 mill kr, til sammen 4,5 mill kr til registrering, planlegging og tiltak. For detaljert budsjettoversikt, se Vedlegg 3. Ressursene er delt ut via fylkesmann/fylkeskommune til det konkrete tiltaksarbeidet. Dette har utløst tiltaksmidler fra ordinære statlige friluftslivsmidler, kulturlandskapsmidler fra landbrukssektoren, midler fra veisektoren samt kommunale midler som til sammen utgjør et betydelig beløp. Fra kulturlandskapsmidlene kommer eksempelvis ca kr 700.000,-, veisektoren har bidratt med kr 100.000,-, og kommunene med til sammen over en million kroner. Kommunale midler er brukt til tiltak/organisering/markeringsarrangement/pilegrimsvandring 1997. Dette er noe ulikt tolket i de forskjellige kommunene, så det kan være vanskelig å sammenligne tallene. Men uansett – innsatsen for pilegrimsleden vil ikke være mindre enn det tallene her indikerer; tallene kan i alle fall gi en pekepinn med hensyn til ressursinnsats.

I prosjektperioden vet vi at fylkesmannen i Hedmark har prioritert planlegging av led gjennom Østerdalen ved å sette av midler over de ordinære friluftslivsmidlene. I alt er nærmere kr 800.000,- avsatt i perioden, inkludert 1998 (jf muntlig meddelelse fra Hans Chr. Gjerlaug, 1.10.98).

Ut over å gi bidrag til det konkrete tiltaksarbeidet, har DN og RA brukt ressurser til å støtte koordinering av arbeidet på regionalt nivå og til sentralt sekretariatsarbeid. Til koordinering på regionalt nivå har DN avsatt til sammen kr. 1.165 000,-. Ut over dette har MD bidratt med kr. 160 000,-. I tillegg er det benyttet ressurser til utvikling av merker, til produksjon av støpejernsmerker til hele leden samt enkelte milesteiner, til utvikling av informasjonsmaterieell, veiledningsmaterieell samt artikkelsamling og guidebok. Med støtte fra MD muliggjorde direktoratene produksjon av de fire TV-programmene, samt omarbeiding av disse til videoer. I tillegg er det blitt brukt ressurser til å utvikle en «startpakke» til Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider (T-skjorter, pins etc).

DN har støttet prosjektet «Fornyelse av pilegrimstradisjonen». Markeringsarrangementet 28. juli 1997 ble bekostet av direktoratene.

TILTAKSMIDLER FRA DN OG RA

Til planlegging, opparbeiding og merking av leden har direktoratene bidratt med nesten 5 millioner kroner. I 1997 ble det til sammen benyttet 1.450.000,- til oppar-

beiding og merking av leden. I 1996 har DN og RA til sammen brukt kr 1.600.000,-, mot kr 1.400.000,- i 1995 og kr 900.000,- i 1994. I tillegg er det brukt noe av de ordinære friluftslivsmidlene, kr 10.000,- i 1996 og kr 22.000,- i 1995. Utover dette kommer direkte støtte til støpejernsmerker, samt flere milesteiner, gitt som gave.

ANDRE STATLIGE MIDLER

Prosjektet har frem til og med 1997 mottatt ca kr 700.000,- fra kulturlandskapsmidlene. I 1997 gikk kr 290.000,- av disse midlene til arbeidet med pilegrimsleden. I 1996 ble det bevilget kr 274.000,-, mot kr 73.000,- i 1995 og kr 56.000,- i 1994 av kulturlandskapsmidlene til prosjektet. Statens veivesen har bidratt med kr 100.000,-, mens NSB har bidratt med vel kr. 40.000,-.

KOMMUNALE MIDLER

Støtten fra kommunene har vært vanskelig å beregne idet noe har gått til selve administrasjonen av ulike deler av prosjektet, mens andre deler har gått til tiltak. Derfor vil denne beregningen uansett bare kunne representere et minimumstall. Til konkrete tiltak er det blitt bevilget mer enn en million kroner; i 1997 kr 775.000,- i 1996 kr 366.000,- mot kr 94.000,- i 1995 og kr 25.000,- i 1994.

ANDRE MIDLER

En viktig forutsetning for å kunne gjennomføre tiltaksarbeid på leden har vært de statlige sysselsettingsmidlene til miljøtiltak som har vært stilt til rådighet i de årene prosjektet har pågått.

I prosjektet er det blitt benyttet KAJA-midler (Kompetanse, Arbeidstrening og Jobbskaping for Arbeidsledige) i de fleste fylkene, spesielt i Oppand. Samlet sett er det benyttet minst 24 årsverk fra denne ordningen til arbeidet med pilegrimsleden. I prosjektperioden har Oppland fylkeskommune (OFK) hatt arbeidsansvar for 120 personer gjennom denne ordningen. Prosjekt pilegrimsleden var gjennom disse årene det største enkeltstående prosjekt for fylkeskommunen i denne ordningen. Ca 250 månedsværk (ca 21 årsverk) er utført med arbeidsledelse fra OFK, mens kommunene har hatt ansvar for ca 30 månedsværk. Etter oppfordring fra Oppland fylkeskommune fikk prosjektet også støtte i 1997 (50 månedsværk) da denne ordningen var i ferd med å fase ut.

I Sør-Trøndelag er det også nytt KAJA-midler. Dette er blitt organisert gjennom kommunen og det foreligger derfor ikke en samlet oversikt over antall månedsværk. Også i Nord-Trøndelag er det benyttet KAJA-midler, opp mot 10 månedsværk.

11.2. Økonomiske ressurser til koordinering av arbeidet

KOORDINERINGSMIDLER FRA MD OG DN

Til sammen er organisering/gjennomføring av arbeidet på fylkesnivå blitt støttet med bort i mot 1,3 millioner kroner.

DN har brukt kr 300.000,- som støtte til prosjektledelse på regionalt nivå i 1997, tilsvarende beløp ble benyttet i 1996 og 1995, mens bidraget i 1994 var på kr 225.000,-. MD har bidratt med kr 80.000,- til dette arbeidet i 1996 og 1995.

KOMMUNALE MIDLER

Kommunene har lagt ned en stor innsats med hensyn til å koordinere arbeidet med pilegrimsleden, minst 15 årsverk. Det er vanskelig å beregne dette da det kan være problematisk å skille ut arbeidet med pilegrimsleden fra den ordinære arbeidet som miljøvernleder/kulturan-svarlig i kommunen.

Ser vi på de oppgitte tallene finner vi at det gikk med minst 50 månedsverk i 1997, mot minst 70 månedsverk i 1996 til organisering av arbeidet. I noen kommuner har man engasjert egne ansatte til å ta seg av arbeidet, andre steder er oppgaven lagt til ordinære stillinger, som miljøvernleder eller kulturkonsulent. Vi antar at det har vært vanskelig å beregne arbeidstid for de kommunalt ansvarlige. Trolig tenkes det i første rekke på ekstra innleiet arbeidshjelp som kommer ut over daglig admi-

nistrasjon ved faste tilsatte. De tilsvarende tall i 1995 og 1994 var på henholdsvis 47 månedsverk (ca 4 årsverk) og 16 månedsverk (i overkant av 1 årsverk).

10.3. Frivillig innsats – organisasjoner og enkeltpersoner

Til prosjektet er det blitt knyttet en betydelig ressursmengde i form av frivillig arbeid fra engasjerte enkeltpersoner og grunneiere samt ulike organisasjoner. Det er vanskelig å dokumentere den samlede innsatsen, som ikke er blitt nøyaktig registrert. Det er kanskje ikke alltid like ønskelig, sett fra regionalt prosjektnivå, å synliggjøre størrelsen på ubetalt innsats som legges ned i prosjektet. Arbeid av denne type dreier seg om både en praktisk innsats langs leden og et stort arbeid med å informere lokalsamfunnene og å få grunneierkontraktene i havn.

Det er brukt i overkant av 5 årsverk fra frivillige organisasjoner for å få pilegrimsleden etablert. Det er vanskelig å vite om tallene er korrekte, men så langt ser vi at i 1997 la frivillige organisasjoner ned 17,5 månedsverk mot 27 månedsverk (i overkant av 2 årsverk) i 1996, 21 månedsverk (i underkant av to årsverk) i 1995 og 1 månedsverk i 1994.

Også enkeltpersoner har bidratt med frivillig innsats for å få prosjektet realisert. I 1997 var dette 10 – 11 månedsverk, mot 6 månedsverk i 1996 og 7 månedsverk i 1995, til sammen bort i mot 2 årsverk.

Pilegrimsleden har vært brukt som sysselsettingstiltak i mange kommuner. Her er to karer i gang med å bygge klatrelé ved Vedum gård i Øyer.

Det er også bygget bruer og klopper, lagt kavlebruer og reist skigarder langs leden. Her ser vi et eksempel på en nybygget bru, også denne i Øyer kommune.

DEL II
Egenvurdering og nye utfordringer

12. Egenvurdering av prosjektarbeidet

Kommune- og fylkesnivå ble høsten 1997 gitt mulighet til å foreta en vurdering av arbeidet. Også referansegruppen ble bedt om å komme med en vurdering. 28 av de 29 kommunene har kommet med tilbakemelding.

12.1. Organisering av prosjektarbeidet

Gjennom prosjektarbeidet er det blitt bygget opp et nettverk som har hatt en viktig funksjon med hensyn til gjennomføring av prosjektet. Prosjektansvarlige på regionalt nivå har hatt en sentral funksjon i arbeidet. Samtidig har det store lokale engasjement og arbeidsinnsatsen her vært en forutsetning for å få leden realisert.

De involverte er blant annet bedt om å kommentere organisering av arbeidet sentralt, regionalt og lokalt. Jevnt over er det positive kommentarer til organiseringen.

Fra kommentarene til prosjektarbeidet har vi hentet flere uttalelser; «Meget bra organisering sentralt og regionalt» og «God ledelse og kommunikasjon fra prosjektledelse» (Trondheim), er blitt påpekt av flere kommuner. «Det har gått greit» (Rennebu). «Fint samarbeid med historielag og fylke i forprosjekt og tett samarbeid mellom kommunen og RA ved gjennomføring av prosjektet. Fint å trekke inn organisasjonene aktivt på det lokale plan» (Bærum), og «god regional prosjektledelse. Godt tverrfaglig samarbeid lokalt. Fornuftig lokal organisering med bruk av grendekontakter» (Vestre-/Østre Toten), og videre «Regional prosjektledelse var nyttig og effektiv i kontakten med offentlige instanser» (Lillehammer). Organiseringen av arbeidet har fungert bra, det regionale ledd har vært særs viktig og til stor hjelp. Representantene i referansegruppen har stort sett vært fornøyde med organisering av prosjektarbeidet. Flere kommuner påpeker at KAJA-ressursene har vært svært viktige.

Et mindretall peker imidlertid på at arbeidet har blitt for omfattende og ressurskrevende. Det heter for eksempel at; «Egeninnsats i form av kommunal arbeidstid har vært uforholdsmessig stor. Det har ikke vært gitt midler til prosjektledelse, men kun til praktiske tiltak. Vi har vært privilegerte i vår kommune som har fått avsatt så mye tid til prosjektet» (Skaun). Kommunene peker her på verdien av at det regionale, koordinerende nivå har fungert godt. Dette leddet har helt klart vært svært viktig under gjennomføringen av prosjektarbeidet og fungert godt som bindeledd mellom lokalt og sentralt nivå. Det har vært av stor betydning for pilegrimsleden at prosjektet vekket interesse i lokalmiljøet. Det tette samarbeidet mellom kommune og lokale organisasjoner og lag som har foregått i flere kommuner, gjør prosjektet

unikt. Flere av kommunene trekker frem verdien av dette samarbeidet.

Flere kommuner kommenterer prosjektorganiseringen og fremhever at «Det må opprettholdes et minimum av organisasjon på sentralt nivå med ansvar for å organisere finansieringsordninger og PR (Verdal). Kontaktnettet for Prosjekt pilegrimsleden må opprettholdes. Dette er nødvendig med tanke på å kunne ta vare på og følge opp det praktiske arbeidet med leden i fremtiden», er det flere som hevder.

For at nettverket skal fungere er det viktig at det opprettholdes møtepunkter. På erfaringsseminaret 1998 møtte representanter fra 16 av de opprinnelige 29 kommunene i tillegg til fylkesansvarlige og representanter fra fire Østerdalskommuner. Verdien av slike møtepunkter kom klart frem og det ble henstilt til at møter blir arrangert årlig.

EGENVURDERING

Samarbeidet mellom de to direktoratene har fungert meget bra og har hele tiden vært utviklende, fruktbart og resultatrettet. Dette henger sammen med god personkjemmi mellom de som har vært engasjert i prosjektet og at de har fått tillit og råderom fra direktoratenes ledelse. For de involverte på alle plan har vi hatt følelsen av at arbeidet med pilegrimsleden har vært morsomt, utfordrende og lærerikt. Videre har det vært satt inn tilstrekkelige ressurser til at nødvendige tiltak har kunnet bli satt ut i livet (veiledningsmaterieell, seminar og markeringsarrangement, utvikling av pilegrimssymbol og pilegrimseffekter). Direktoratene har opplevd det tverrfaglige samarbeidet på lokalt og regionalt nivå som en stor verdi for prosjektet. I denne henseende har prosjektet fungert som et godt eksempel på et lokalt Agenda 21-arbeid.

OPPFØLGING

DN og RA vil fortsatt ta ansvar for Prosjekt pilegrimsleden. Ansvaret vil som tidligere bli lagt til henholdsvis Naturbruksavdelingen i DN og Informasjonsavdelingen hos RA. DN/RA vil knytte oppfølgingen til en stilling i hvert av direktoratene.

Kontaktansvarlige på fylkesnivå, så vel som på kommunalt nivå, er blitt utnevnt i løpet av våren 1998. For det videre arbeid er det viktig at slike ansvarlige kontaktpunkt eksisterer. Oversikt over disse er å finne i *Håndbok for pilegrimsleden*, mai 1998. Det gode og verdifulle samarbeidet i kommunen mellom lokale lag og organisasjoner og kommunen må en søke å opprettholde.

Direktoratene vil ta ansvar for at vedlikehold av pilegrimsleden og kontaktnettet for leden blir fulgt opp med årlige seminarer/møter.

12.2. Kommentarer til veiledningsmaterieell for prosjektet

Forholdsvis tidlig i prosjektet ble veilederen *Pilegrimsleden. Godkjenning, merking og skilting* utarbeidet av DN og RA i fellesskap. Veilederen var ferdig våren 1995, slik at den kunne nyttes i de mest aktive periodene med hensyn til detaljplanlegging og konkrete tiltak i terrenget. Veilederen ble utarbeidet for alle som skulle planlegge å tilrettelegge en pilegrimsled. Den ga informasjon om hvilke prosedyrer som gjelder for å få leden godkjent og hva som kreves av dokumentasjonsmateriale. Også utarbeidelse av kommunal informasjonsbrosjyre ble omtalt her.

I tillegg er det blitt gitt løpende orientering om prosjektet i *Informasjon om pilegrimsleden*, utgitt tre ganger pr år, samt i direkte brev til kommunalt ansvarlige når det har vært behov for dette.

I hovedsak er dette veiledningsmaterialet blitt godt mottatt, med unntak av veiledning som knytter seg til utforming av informasjonsmateriale lokalt. «Meget bra» (Buskerud). «Veiledningsmaterialet har vært OK. Mye god informasjon har tilflytt fra sentralt hold, selv om arbeidet knyttet til informasjonsmaterialet har vært noe forvirrende», påpekes av flere kommuner. «Veiledningen har vært god, men veiledning og informasjon skal gjennom flere ledd og det oppstår en del misforståelser. Det er av og til vanskelig å korrigere frivillige entusiaster» (Rennebu).

Kommunene er stort sett godt fornøyd med veiledningsmaterialet, men flere kommuner har kommentert forvirringen rundt veiledning om utarbeidelse av kommunale informasjonsbrosjyrer. Dette er en berettiget kommentar. Fra sentralt hold ble det gitt motstridende meldinger før den endelige avgjørelsen ble fattet.

EGENVURDERING

Sett fra direktoratens side var det svært gunstig å få utarbeidet håndboken om gamle veier og veifar så tidlig i prosjektperioden. Også veiledningsheftet om godkjenningsordningen og merkemethodene ble utsendt forholdsvis tidlig. Dette var til stor hjelp med hensyn til koordinering av det konkrete tiltaksarbeidet, og det la på en gunstig måte til rette for en samordning av merkingen av leden.

Direktoratens håndtering av hvordan kommunene skulle utarbeide informasjonsbrosjyren var ikke særlig heldig. Det ble mye forvirring og informasjon frem og tilbake før vi falt ned på en gunstig løsning.

Den «offisielle» guideboken var ferdig i oktober 1997. Dette var sent i prosjektet – det gunstigste ville ha vært å ha den ferdig til sommerens vandring. Dette lot seg imidlertid ikke gjøre fordi den endelig avgjørelsen om å sette arbeidet i gang ble tatt forholdsvis sent.

Det kunne også ha vært ønskelig med et bedre samlet detaljkart til bruk for vandrene.

OPPFØLGING

Håndbok for pilegrimsleden er blitt utarbeidet og sendt alle aktuelle kommuner i mai 1998. Håndboken skal være et hjelpemiddel for tilrettelegging av ny led og for drift og skjøtsel av eksisterende leder. Håndboken bygger på de erfaringene som er fremkommet i prosjektperioden. Disse erfaringene er ment å komme alle som arbeider med pilegrimsleder i fremtiden til gode.

Resultatet av avtalen med Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider (NDR) er det ennå for tidlig å vurdere. NDR hadde et godt salgår i 1997 og har også fått solgt produkter som T-skjorter og pins i 1998. Disse produktene vil sannsynligvis ha et godt salgspotensiale i flere år fremover. Videoer og plakater har ikke solgt fullt så bra. En kan tenke seg en videreutvikling av produkter som for eksempel eksklusive postkort. Foreløpig har det ikke foregått noen slik videreutvikling. Vi vet heller ikke noe om hvilket potensiale de ulike bøker/videoer vil ha dersom de oversettes til flere språk.

12.3. Andre vurderinger

Å opprettholde bruk av leden og ivaretagelse av den – drift og skjøtsel, er fremtidens store utfordring. Det er et håp at pilegrimsleden vil brukes av mange i årene som kommer, både av lokalbefolkningen og tilreisende. Traseen vil kreve jevnlig skjøtsel. Jevn bruk av traseen vil i seg selv innebære skjøtsel og vil være den beste måte å ta vare på leden på. Dersom pilegrimsleden skal være en sammenhengende og innbydende turvei i fremtiden, kreves oppfølging både fra kommunalt, regionalt og sentralt hold. De involverte kommunene har kommentert fremtidens bruk og skjøtsel. Dette tema ble også tatt opp i full bredde på prosjektets avslutningskonferanse i Trondheim i oktober 1997. Kommentarer herfra er flettet inn i det etterfølgende. Også erfaringer fra 1998 er tatt med.

13. Fremtidens utfordringer

13.1. Konkrete suppleringsbehov

Det har vært lagt ned et stort praktisk arbeid i prosjektperioden. I løpet av de fire årene arbeidet har pågått, har hele leden blitt kartlagt, detaljplanlagt, ryddet og tilrettelagt der det har vært nødvendig. I tillegg kommer merking av hele leden. Det faktum at pilegrimsleden skulle stå ferdig til markering av prosjektet i 1000-års byen Trondheim den 28. juli, førte til at det i mange kommuner ble satt inn et ekstra press for å bli ferdig. Ikke uventet er det fortsatt – etter avslutningsåret 1997 – konkrete behov for flere tiltak, og dermed altså et ressursbehov for å få leden helt ferdigstilt.

Gjennom bruk av leden sommeren 1997 fikk en «evaluert» det konkrete arbeidet, og derigjennom kjennskap til mangler som bør utbedres. Dette må vurderes som del av et ferdigstilt prosjekt. Kommunene har vurdert behovet for midler til denne form for tiltak, og samlet sett er dette beregnet til kr. 1.300.000,-. Her er det lagt inn forslag til to nye broer, hvorav den ene er anslått til kr 500.000,-. Utover dette vil kr 400.000 – 500.000,- gå til tiltak som utbedring av merking, milesteiner, brosjyre etc, som altså er nødvendig for å ferdigstille leden.

ERFARINGER FRA 1998

For 1998 har DN satt av ca kr 260.000,- til oppfølging av pilegrimsledsarbeidet. Av disse er kr 180.000,- tildelt kommunene i Oppland og Sør-Trøndelag fylker, der det gjenstod mest konkret arbeid. Også RA har satt av midler til pilegrimsledsarbeidet i 1998. Hovedtyngden av disse ressursene har gått til å utarbeide og trykke den enkle turistbrosjyren.

Direktoratene har fått flere tilbakemeldinger fra vandre-re som har gått hele leden sommeren 1998. Her kommer det tydelig frem at det gjenstår noe tilrettelegging. Det pekes blant annet på behovet for flere klyvelé og flere partier som bør kavlelegges i Sør-Trøndelag fylke. Ved å oppnå en noe «høyere standard», vil leden bli mer attraktiv for vandre-re.

Videre pekes det på behovet for tettere merking; det ser ut til at merkingen er blitt for sparsom på noen strekninger. Merkingene bør også standardiseres noe mer i Sør-Trøndelag, heter det. Det ligger i prosjektets intensjoner at merkingen må suppleres med skriftlig informasjon, men til tross for at denne forefinnes er altså ikke merkingen tett nok på enkelte kortere strekninger.

OPPFØLGING

Det er fortsatt behov for supplerings av leden med hensyn til merking (samt standardisering) og noe tilrettelegging. De to nevnte broene er eksempelvis fortsatt aktuelle, og for tiden arbeides det aktivt med å finansiere en bro over Lysakerelven ved Fåbro, som danner skillet mellom Oslo og Bærum kommuner.

13.2. Fremtidig nødvendig oppfølgingsarbeid SKJØTSEL OG DRIFT

Prosjektet kunne ikke ha vært realisert dersom det ikke var blitt møtt med entusiasme fra lokalt hold. Kommunenenes – og det lokale – engasjement har vært krumtappen i arbeidet. Men en overordnet styring har samtidig forutsatt et aktivt statlig engasjement.

Svært mange kommuner kommenterer statens ansvar for etablering av leden, og peker på at staten fortsatt bør ha en hånd med i arbeidet. Det uttales for eksempel at: «Det er lagt ned så mye skikkelighet» (Øyer) fra sentralt nivå at det fortsatt bør være et sentralt engasjement i det videre arbeid. Vedlikeholdet vil være den tyngste biten, noe kommunene neppe vil kunne skjøtte uten innsatsmidler fra sentralt hold. Det bør etableres et fond for tilskuddsmidler øremerket pilegrimsleden. Dette prosjektet må vel sies å ha nasjonal verdi og innsatsen bør gjenspeile dette. Flere kommuner er opptatt av at kvaliteten på arbeidet beholdes; «Det bør passes på at «stilen» beholdes».

Fylkeskommunen i Oppland uttaler eksempelvis: «Verken direktoratene eller andre som har deltatt i arbeidet med leden, kan fraskrive seg ansvaret for framtidig bruk og skjøtsel. Det må fastlegges hvordan skjøtsel skal utføres – både når det gjelder ansvarsforhold og praktisk gjennomføring.» Videre heter det: «Det har hele tiden vært klart at det er kommuneadministrasjonen som har ansvar for skjøtsel av pilegrimsleden i den enkelte kommune, men både når det gjelder strategi for videre bruk av leden og samordning av merking og skjøtsel, må det etter vår mening fortsatt være en sentral styring og et sentralt ansvar».

Flere kommuner peker på behovet for statlig støtte til det videre vedlikeholdsarbeidet; «Midler til vedlikehold er nødvendig fordi det er begrenset med midler lokalt» og «Noe økonomi til vedlikehold av leden bør sikres». Flere kommuner peker også på at «Dersom merking skal holdes vedlike bør det stilles midler til rådighet.» «Rydding og vedlikehold må foregå lokalt og det må foretas en avklaring av hvem som skal ha ansvaret for leden». Ansvaret for restaurering/vedlikehold av regionale/sentrale kulturminner blir også trukket frem. «Frem til i dag har prosjektet hatt en klar ansvarsfordeling mellom de ulike samarbeidspartnerne, mens hvordan ansvaret skal organiseres/fordeles i fremtiden er mer uklart». Buskerud påpeker eksempelvis at det er viktig å forankre oppfølging hos friluftskulturmyndigheter og få opprettet en budsjettpost for fortsettelsen av prosjektet.

Blant kommunene er det en klar holdning til at staten som ansvarlig myndighet for å «dra» prosjektet, fortsatt har et ansvar for ettertiden. Dette kom også klart frem under prosjektets avslutningskonferanse i 1997.

ERFARINGER FRA 1998

Erfaringer med drift og skjøtsel var et av temaene på oppfølgingsseminaret i 1998. Kommunene som var tilstede der (16 av 29) har løst ansvaret for skjøtsel av leden på ulike vis. I enkelte kommuner har en lagt ansvaret inn i de ordinære driftsrutinene, i andre kommuner er det lagt til landbruksstat, idrettslag er gitt kompensasjon for ivaretagelse eller skoler tar ansvar for biter av leden som et lokalt Agenda 21-prosjekt. De fleste kommunene har tatt ansvar for skjøtsel, men ikke alle så intensivt som de selv kunne ønske. Vi vet imidlertid lite om de fleste av de kommunene som ikke var til stede på seminaret.

Et ønske om helhetlig skjøtsel ble fremmet av noen kommuner. Dette kan forutsette mer helhetlige skjøttelsesplaner. Foreløpig foreligger det ingen konkrete planer om dette; kommunene henstilles til å bruke rådene i *Håndbok for pilegrimsleden*.

Et problem med merkingen er at de beskjedne og «naturvennlige» stolpene kan være vanskelige å finne når høyt gress og oppslag av busker og kratt ikke holdes unna.

Erfaringer fra brukerne forteller oss noe om hvordan det egentlig står til ute i terrenget. Brev fra vandrere har formidlet flere erfaringer. I ett av brevene heter det; «At det finnes så mange brenneslekratt og så mange oppoverbakker i Gudbrandsdalen, ante vi ikke». Kratt, tilgroing og behov for rydding og slått på deler av leden blir påpekt av vandrerne, som også gir klart uttrykk for at leden må vedlikeholdes dersom den skal bli brukt.

Videre må merkingen vedlikeholdes. Der en har benyttet stikker med svimerket ser en at merkene slites hurtig. Det ser også ut til at vær og vind kan slite på de mer solide trestolpene.

OPPFØLGING

Kommunalt ansvar:

Hver kommune må ta ansvar for den praktiske skjøttelsen av sin «bit» av pilegrimsleden. Det bør arbeides for å sikre lokale driftsmidler til den daglige drift. Merking må vedlikeholdes. Sannsynligvis bør en gå «gjennom» pilegrimsleden minst to ganger pr år, slik at den blir sjekket, at det blir ryddet og slått på vårparten og at den også blir slått på sensommeren.

Kommunene må ta ansvar for å legge pilegrimsledens trasé inn i nødvendig planmateriale. Traseen bør legges inn i kommuneplanens arealdel og også forsøksvis legges inn under kommunens ordinære driftsansvar. Andre ideer kan være å la idrettslag, foreninger skoler etc ta ansvar for leden, eventuelt mot kompensasjon. Det ligger en utfordring for kommunen i å sikre kommunalt eierskap og å utnytte pilegrimsleden i eget Lokal Agenda-21 arbeid.

Regionalt ansvar:

Det regionale nivå må fortsatt være operativt. Kulturminnevernet i fylkeskommunen må ta det nødvendige

oppfølgingsansvar når det gjelder vedlikehold av de gamle veiene og skjøtsel av kulturminner (i henhold til kulturminneloven). Ved bruk av leden i forhold til friluftsliv og for å unngå skader på sårbare naturområder, har fylkesmannen forvaltningsansvaret.

Statlig ansvar:

Direktoratene må ta ansvar for å opprettholde kontaktnettet og å vedlikeholde veilednings/rettledningsmateriale. En idé vil være å arrangere årlige seminarer/samlinger der ansvarlige for pilegrimsleden vil kunne ha et forum for erfaringsutveksling og kunnskapsoverføring.

DN/RA vil sørge for at *Informasjon om pilegrimsleden* sendes ut årlig. På denne måten vil informasjon om ressurser, tilskuddsordning, praktiske løsninger og annet av interesse bli spredt ut til nettverket.

DN vil legge pilegrimsleden inn i Naturbasen i 1998.

Det statlige nivå har også et økonomisk oppfølgingsansvar. Initiativet til prosjektet har blitt tatt fra sentralt hold. Gjennom hele prosjektperioden har sentrale myndigheter utviklet og styrt prosjektet. Lokalt nivå har lagt en stor innsats inn i å realisere leden etter de intensjonene statlige myndigheter har hatt. Statlige myndigheter har også satt klare kvalitetskrav, noe som ikke alltid innebærer den billigste løsningen. I dag ligger leden der, til avbenyttelse for bygdas befolkning så vel som tilreisende – kanskje langveis fra. Ved å sette i gang et slikt storstilt prosjekt vil det være nærliggende å si at staten også har skaffet seg et moralsk ansvar for å følge opp arbeidet. Det bør derfor avsettes ressurser til fremtidig vedlikehold og skjøtsel av pilegrimsleden. Det er nødvendig at ressursene er tilstrekkelige til å sikre ivaretagelse av det arbeid som er lagt ned i etablering av leden.

13.3.

Synspunkter på bruk og brukere i fremtiden

Som allerede nevnt er det beste vern at leden brukes. Det er svært vanskelig å vite noe om fremtidens bruk. Sist sommer ble det arrangert en egen vandring (Pilegrimsvandring 1997) som fikk bra tilslutning, i tillegg til at pressedekningen var formidabel. Dette arrangementet har selvsagt betydning for videre bruk, men det er svært vanskelig å anslå hvor betydningsfull denne vandringen vil være på sikt. Hvordan reiselivet i fremtiden vil velge å bruke den ressurs pilegrimsleden representerer, vil være av stor betydning.

De fleste kommunene er svært opptatt av etterbruken av leden. De fleste er opptatt av at leden får en variert bruk – at potensialet ved den utnyttes og at den ikke forbeholdes en eksklusiv gruppe. Det er viktig for ettertiden å få en bred bruk og få en tursti som alle grupper av bygdas befolkning oppfatter som sin – og som er der for deres bruk. Hensikten med leden har vært å etablere en tursti der alle føler seg velkomne – enten de benytter seg av en stubb, for lengre vandreturer eller som et til-

bud i nærmiljøet. Det heter da også at; «Det er grunn til å tro at det vil bli to ulike brukergrupper; de som bruker den som et friluftstilbud i nærmiljøet og de brukerne som vil vandre langveis – i ukevis».

Når det gjelder fremtidens bruk av leden varierer synspunktene fra kommunene, fra det pessimistiske til det optimistiske; «Tror ikke traseen blir brukt veldig mye». «Leden er kanskje mest for lokal bruk, men det vil være interessant om det kunne gå en organisert vandring hvert år, uten for mye oppstyr med arrangementet. En punktmarkering med noen års mellomrom må også kunne være en idé».

Flere peker på at «Det er viktig at det også fokuseres på friluftslivsdelen og natur/kulturdelen» og at det er «viktig at leden beholder profilen med enkelt friluftsliv» (Gran). «Markering av lokale kulturminner vil forhåpentligvis gjøre den interessant også ut over det at det er et friluftsanlegg», blir også uttalt. Flere peker på at den religiøse biten har kommet mer i forgrunnen i media enn de «andre» beina i prosjektets målsetting. Det er derfor viktig at en i fremtiden fokuserer på friluftsdelen og natur/kulturdelen. Dersom leden skal være et attraktivt turmål for alle, må brukerne føle at leden er til for alle, uavhengig av religiøs tilknytning.

«Mange spør seg om etterbruk av leden. Vi har vektlagt grundig historikk, slik at leden også blir attraktiv for bygdas befolkning». Levanger kommune peker eksempelvis på at det er viktig med lokal bruk av leden for skoler, idrettslag og historielag. Flere andre peker også på at pilegrimsleden kan brukes i skole og undervisningssammenheng. Lokale vandringer langs leden pekes på og fra flere steder vet vi at den vil bli brukt slik.

Bruk av leden vil også henge sammen med hvorvidt det finnes servicetilbud langs den. «Bruken av leden, av turister som ikke får spesiell tilrettelegging for overnatting og mat, gjenstår å se. Jeg vil tro at dette blir en interessant problemstilling for de fleste mindre kommuner langs leden» (Skaun). Gjengroing kan bli et større problem enn turistbruken, påpeker Nord-Fron.

«Leia er OK, men noen bør ta ansvaret for organisering av overnatting. Kulturkontoret kan ikke drive som bookingkontor» blir presisert.

Enkelte kommuner uttaler at «Det må etableres et organisasjonsapparat for tilrettelegging av organiserte vandringer». Her nevnes eksempelvis etablering av sælehus som et tiltak. Å etablere overnattingssteder og andre servicetilbud vil være en fremtidig utfordring. Her må lokalt eierskap og kreativitet være viktig for fremtiden. Før fremtidige økonomiske vilkår er kjent, er det vanskelig å gå videre med disse ideene på statlig nivå. En får håpe at det er mulig å få til egnede overnattingssteder langs leden. «Prosjektet forutsetter et servicetilbud for tilreisende, som vel de fleste kommuner på kort sikt vil ha problemer med å løse», blir trukket frem av flere kommuner.

Det kan også forventes et press fra nye brukergrupper. I utgangspunktet er leden tilrettelagt og merket for fotvandrere. Sykkel og hest har en ikke tatt hensyn til. En slik tilrettelegging vil kreve ytteligere investeringer. Det er nødvendig at leden opprettholder sitt særpreg ved at den er lagt til rette for varsom vandring.

ERFARINGER FRA 1998

Det er vanskelig å vurdere bruken av leden i 1998. Det er blitt foretatt lite med tanke på markedsføring av leden dette året. Etter den store kommunale innsatsen i 1997, har dette året fungert som et «mellomår». En har sett at de deler av leden som er tatt i bruk lokalt har blitt flittig brukt. Noen har også vandret hele leden. Det er nok et langt større potensiale for denne type vandring som ikke er utnyttet ennå. Kontakten direkte mot turistnæringen har da også vært spinkel og sporadisk for de fleste kommunene.

OPPFØLGING

Kommunene:

Den enkelte kommune må ta et ansvar for å gjøre pilegrimsleden kjent, blant annet ved å «spre» kommunenes egen brosjyre, innarbeide informasjon i kommunens turistinformasjon etc. Viktig er også kommunenes egne innbyggers bruk, hvordan leden blir brukt i skolesammenheng, av lokale organisasjoner og lag etc.

Statlig ansvar:

Direktoratene vil ta ansvar for en mer offensiv holdning til reiselivet. Den nylig utarbeidete brosjyren på engelsk/norsk vil blant annet bli formidlet til reiselivet sentralt og lokalt. Lokal utsendelse vil følges opp med en enquete for å få noe mer kunnskap om reiselivets kjennskap til leden. Direktoratene må ta et aktivt informasjonsansvar for hele leden som sådan i fremtiden.

RA har et oppfølgingsansvar med hensyn til godkjenningsordning og forvaltning av pilegrimslogo.

En fremtidig utfordring vil her være å utnytte det markedspotensiale pilegrimseffekter har. En bearbeidet utgave av den offisielle guideboken bør vurderes oversatt til engelsk, tysk og fransk/spansk.

Totusenårsskiftet er i vente. Pilegrimsleden bør da kunne benyttes, både i forbindelse med lokale markeringer av viktige «steder», som historisk og kulturell verdi for bygda, men også i en større nasjonal sammenheng. For tiden foreligger planer om «Pilgrimage 2000», som er europeisk forankret, og som setter en rekke pilegrimssteder i Europa i fokus. I denne forbindelse vil det være naturlig å tenke seg en vandring langs pilegrimsledene i Norge. En vandring i et slikt år kan kanskje være med på å sette pilegrimsleden på kartet i et langtskuende tidsperspektiv.

DEL III
Vedlegg

PROSJEKT PILEGRIMSLEDEN – TILTAK.

JANUAR 1994

TILTAK	1993 forprosjekt	1994	1995	1996	1997	ANSVAR
Håndbok/veileder						
• trykke klart manus		■				Oppland fylkeskom. v/Kari Møyner, jur. kap. v/Trond Flydal, DN
• referansegruppe		■				Leder Torild Hage, deltaker/referent Gaute Sønstebø
• distribusjon			■			Prosjektsekretariatet v/Gaute (Torild + RA)
• info opplegg v/distr.			■			Prosjektsekretariatet v/Gaute (Torild + RA)
Retningslinjer – logo						
• logokonkurranse		■				Riksantikvaren v/informasjonsenheten
• utstilling logoforslag			■			Riksantikvaren – vandreutstilling
• retningslinjer merking/skilting		■				Prosjektsekr. v/Gaute (Torild). Deltar i idémøte Jon Suul, MLS
• bruk av logo		■				Riksantikvaren
Etablering av pilegrimsleder						
• tilstandsoversikt		■				Prosjektsekretariatet v/Gaute (Trond, Torild)
• registrering		■	■	■	■	Lokalt nivå
• planlegging		■	■	■	■	Lokalt nivå
• sikring		■	■	■	■	Lokalt nivå
• tilrettelegging		■	■	■	■	Lokalt nivå
• merking		■	■	■	■	Lokalt nivå
• informasjonstiltak		■	■	■	■	Lokalt nivå
Informasjon						
• informasjonsstrategi		■				Prosjektsekretariatet
• pressekonferanse v/ logopresentasjon		■				Riksantikvaren
• «åpningsarrangement» + årlig markering		■	■	■	■	Miljøverndepartementet v/info-seksjonen/Prosjektsekretariatet
• TV-produksjon?		■				Prosjektsekretariatet
• utstilling(er)		■		■	■	Riksantikvaren
• infopakke, medlemsblader		■	■	■	■	Riksantikvaren v/Heidi Eriksen/Prosjektsekretariatet
• Infoark – eksternt/internt		■	■	■	■	Prosjektsekretariatet v/Torild + RA + NN, ca 2 ganger i året
• nettverksmøter, etablering av nettverk		■	■	■	■	Prosjektsekretariatet v/Torild
Retningslinjer, autorisasjon						
• retningslinjer		■				Riksantikvaren
Evaluering						
• prosjektevaluering					■	

■ Full innsats ■ Jevn innsats ■ Lavere innsats

VEDLEGG I

Avtale om vegrett – servituttavtale

Mellom grunneier

og
inngås avtale om rett til å opparbeide turveg til bruk for allmenheten over del av

gnr. bnr. i kommune

1. TURVEGENS OMFANG:

Turvegen skal være meter bred og gå

fra til

som vist på kart av og underskrevet av begge partene.

2. AVTALENS VARIGHET

Vegretten skal være evigvarende.

Vegretten skal gjelde i 40 år fra

3. VEDERLAG

For vegretten skal servituttinnehaver betale et engangsvederlag på kr.

4. KONFLIKTER

Eventuelle konflikter vedrørende vegretten avgjøres av en representant oppnevnt fra hver av partene samt sorenskriveren i

.....

5. TINGLYSNING

Denne avtalen kan tinglyses hvis noen av partene ønsker det.
(Hvis det søkes om offentlig tilskudd).

6. OMDISPONERING

Enringer av avtalen kan ikke gjøres uten samtykke fra Direktoratet for naturforvaltning.

..... den

.....
Grunneier

.....
Grunneiers ektefelle hvis sameie

.....
For kommunen

Avtale om rett til merking, skjøtsel og tilrettelegging

Sted: Dato

1.
Mellom grunneier

(A)

og

(B)

inngås følgende avtale som gir (B) rett til oppsetting av skilter og merker, skjøtsel og tilrettelegging av vegen i sammenheng med reetableringen av pilegrimsleden over (alt.: turveg som går over)

gnr. bnr. i kommune

2.
Det gis også rett til skjøtsel og iverksetting av andre tiltak på (alt.: i umiddelbar nærhet av) turvegen/stien som kan lette tilgjengeligheten og bruken for allmenheten, eksempelvis oppsetting av benker, søppelkasser m.m.

3.
Plassering av skilter og merker, skjøtsel eller tilrettelegging skal ikke være til unødig ulempe for grunneier og må godkjennes av denne.

4.
Part B har plikt til å fjerne søppel o.l. som skyldes økt ferdsel på A's eiendom.

5.
Denne avtalen skal ikke vektlegges ved eventuelle tvister vedrørende rettsgrunnlaget for allmenhetens ferdsel. Ved rettskraftig avgjørelse om at det ikke eksisterer noen ferdselsrett, eller at den har et annet omfang, bortfaller denne avtalen. Avtalen har ingen betydning for eventuelle andre rettsgrunnlag for merking og tilrettelegging.

6.
Skulle avtalen vise seg å medføre særlige ulemper for grunneier, kan den sies opp med (eks) 1 års varsel.

Avtalen kan tinglyses.

.....
Grunneier

.....
(Grunneiers ektefelle hvis felleseie)

.....
For kommunen

Samarbeidsavtale
mellom
Direktoratet for naturforvaltning/Riksantikvaren
og
Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider

1. Samarbeidsavtalen mellom Direktoratet for naturforvaltning (DN) og Riksantikvaren (RA) på den ene siden og Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider (NDR) på den andre siden omfatter produksjon, distribusjon og salg av pilegrimseffekter samt forvaltning av salgsoverskudd til pilegrimsveiens fremme og vedlikehold.

2. Samarbeidsavtalen gjelder:

- utvikling, produksjon og salg av pilegrimseffekter
- disponering av overskudd ved salg
- administrasjon av disponible midler som kan fordeles til kommuner etter søknad

Følgende pilegrimsleder omfattes av avtalen:

- fra Oslo til Trondheim med tilknytning av strekningen fra Hamar til Øyer
- fra grensen mot Sverige over Stiklestad til Trondheim
- eventuelle nye leder til Trondheim godkjent av RA

3. RA har rettighetene til pilegrimssymbolet (pilegrimsledens logo; Olavskorset og valknuten), forslag til nye produkttyper skal godkjennes av RA.

NDR skal følge opp «Prosjekt pilegrimsleden»s intensjoner om kvalitet ved utvikling av eventuelle nye produkter. Forslag til nye produkter skal godkjennes av styringsgruppen.

NDR skal administrere utvikling, produksjon, distribusjon og salg av pilegrimsproduktene, som foruten å selges i eget utsalg, tilbys utvalgte salgssteder langs pilegrimsledene.

Pilegrimsleden vil være et prosjekt innenfor NDRs ordinære statsregnskap, og vil av dette være underlagt de statlige kontrollsystemer.

4. NDR overtar prosjektets beholdning av salgsprodukter vederlagsfritt.

Av produktenes dekningsbidrag (etter dekning av NDRs administrative utgifter) skal 50% anvendes til fornyelse og nyutvikling, de resterende 50% skal øremerkes pilegrimsledenes fremme og vedlikehold, jfr § 1. Fordeling av midler skjer etter søknad.

Avsetting av øremerkede midler skjer først etter at NDR har hatt en brutto inntjening av salg på kr. 50 000,-

5. Øremerkede midler skal anvendes til kommuners vedlikehold av pilegrimsleden; utbedring av gangveier og stier, reparasjon av broer og andre innretninger som er spesiallaget for leden, utskifting av skilt eller stolper som er skadet.

Fordeling skjer en gang i året, i november, etter søknad fra kommunene. NDR administrerer utsendelse av varsel om søknadsfrist, forbereder behandlingen av søknadene og utbetaler tilskudd. Det føres oversikt over «Pilegrimskontoen» og anvendelse av midlene.

Det oppnevnes en styringsgruppe, bestående av ett medlem for hver av avtalepartene. Styringsgruppen innkalles en gang i året for å behandle søknader og diskutere produktprofil samt gi råd til kommunene når det gjelder sikring av pilegrimsleden. Avgjørelser skjer ved flertallsbeslutning. Formannsvervet går på omgang med et års funksjonstid. NDR ivaretar sekretærfunksjonen.

6. Avtalen trer i kraft 1.7.97 og gjelder som en prøveordning til og med 31.12.1999, da det skjer en reforhandling mellom partene. Dog kan partene gjensidig si opp avtalen med 6 måneders varsel. Skulle avtalen blir sagt opp før utløp eller ikke fornyet ved utløp, avgjør Miljøverndepartementet og Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet fordeling av varebeholdning og andre eiendeler tilhørende prosjektet, samt videre ansvar for prosjektet.

7. Før samarbeidsavtalen underskrives, skal den være godkjent av Miljøverndepartementet og Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.

8. Denne avtale er utferdiget i tre eksemplarer, hvorav partene beholder hvert sitt.

Trondheim/Oslo 20.6.1997

Øivind Lunde (sign)

For Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider

Nils Marstein (sign)

For Riksantikvaren

Erling Viken (sign)

For Direktoratet for naturforvaltning

PROSJEKT PILEGRIMSLEDEN, FORDELING AV MIDLER I PROSJEKTPERIODEN					
	pptiltre.xls				
Fylke	1994	1995	1996	1997	
Nord-Trøndelag					
Tiltak, DN	150 000	120 000	140 000	160 000	
Tiltak, RA		22 000			
SUM, TILTAK	150 000	142 000	140 000	160 000	
Sekretariat, DN	50 000	60 000	40 000	75 000	
Sør-Trøndelag					
Tiltak, DN	150 000	225 000	150 000	225 000	
Tiltak, RA		100 000	250 000	125 000	
SUM, TILTAK	150 000	325 000	400 000	350 000	
Sekretariat, DN/MD	50 000	80 000	80 000	75 000	
Oppland					
Tiltak, DN	400 000	375 000	400 000	425 000	
Tiltak, RA		200 000	250 000	125 000	
SUM, TILTAK	400 000	575 000	650 000	550 000	
Sekretariat, DN	50 000	146 000	150 000	150 000	
Hedmark					
Tiltak, DN	100 000	150 000	110 000	30 000	
Tiltak, RA					
SUM, TILTAK	100 000	150 000	110 000	30 000	
Sekretariat, DN	50 000	60 000			
Buskerud					
Tiltak, DN			100 000	ferdigstillet	
Tiltak, RA		60 000			
SUM, TILTAK		60 000	100 000		
Sekretariat, DN	25 000	75 000	75 000		
Akershus (Bærum)					
Tiltak, DN		50 000	100 000	60 000	
Tiltak, RA		58 000			
SUM, TILTAK		108 000	100 000	60 000	
Sekretariat, DN					
Oslo					
Tiltak, DN			100 000	ok	
Tiltak, RA		60 000			
SUM, TILTAK		60 000	100 000		
Sekretariat, DN			35 000		
SUM					
DN, post 31.4	800 000	920 000	900 000	700 000	
DN, post 62.4	225 000	300 000	500 000	500 000	
DN, totalt	1 025 000	1 220 000	1 400 000	1 200 000	
RA		500 000	500 000	250 000	
MD		80 000	80 000		
SUM, TOTALT	1 025 000	1 800 000	1 980 000	1 450 000	

Seminar på Dovrefjell hotell 20.–21. mars 1996

Dette første seminaret ble arrangert på et tidspunkt da prosjektet var kommet godt i gang. Seminaret var praktisk orientert og skulle gi de engasjerte kommunene anledning til å utveksle erfaringer om prosjektarbeidet. Det var invitert fagfolk som ga et natur- og kulturhistorisk bilde av forholdene i middelalderen.

Følgende ble invitert:

- De 29 kommunene som var engasjert i prosjektet.
- De syv fylkene som var engasjert.
- Referansegruppen for prosjektet.
- Spesielt interesserte.

Program

Onsdag 20. mars

12.00 Registrering
13.00 Lunsj

STATUS FOR ARBEIDET – PRAKTISKE ERFARINGER

Møteleder: Jon Suul

- 14.00 *Avdelingsdirektør Jon Suul, DN, leder for den nasjonale referansegruppen: Velkommen til seminaret.*
- 14.10 *Riksantikvar (m. permisjon) Øivind Lunde: Prosjekt pilegrimsleden i historisk perspektiv.*
- 14.45 *Prosjektleder Torild Hage, DN: Status for Prosjekt pilegrimsleden Spørsmål*
- 15.25 *Konsulent Trond Flydal, DN: Allmenhetens ferdselsrett. Spørsmål*
- 16.00 Kaffepause
- Møteleder: Torild Hage*
- 16.20 *Informasjonsmedarbeider Mari Kollandsrud, Riksantikvaren: Merking og informasjon Spørsmål*
- 17.15 *Prosjektleder Kari Møyner, Oppland fylkeskommune: Erfaringer fra fylkesnivå – organisering, tiltaksarbeid, bruk av sysselsettingsmidler etc. Spørsmål*
- 18.00 *Prosjektleder Johan Fredrik Dahle, Oppdal kommune: Erfaringer fra en kommunes hverdag. Organisering av arbeidet.*

20.00 Middag

Torsdag 21. mars

HISTORISK TILBAKEBLIKK OG DAGENS BRUK

Møteleder: Mari Kollandsrud

- 09.00 *Universitetsstipendiat Ingrid Smedstad, Vitenskapsmuseet i Trondheim: Pilegrimenes vandring.*
- 10.00 *Cand real. Lotte Selsing, Arekologisk museum i Stavanger: Naturforholdene i middelalderen.*
- 11.00 Kaffe og forfriskninger
- 11.30 *Prosjektleder Torild Hage og konsulent Gaute Sønsteby, DN: Friluftsliv og bruk av leden.*
- 12.00 *Prosjektleder Aud Beverfjord, Sør-Trøndelag fylkeskommune: Skjøtsel av kulturminner langs leden.*
- 13.00 Lunsj
- Møteleder: Heidi Eriksen*
- 14.15 *Professor Christian Keller, Oldsaksamlingen: Pilgrimenes landskap i middelalderen og i dag.*
- 15.15 *Prosjektleder Hans Jacob Dahl, Dovre kommune: Pilegrimssenteret på Hjerkin.*
- 15.45 *Markering av prosjektet i 1997. Orientering og idéutveksling. Synspunkter på prosjektet fra deltakerne. Oppsummering – det videre arbeid.*
- 17.00 Slutt

Konferanse i Erkebispegården i Trondheim 20.–21. oktober 1997

Konferansen markerte avslutningen av Prosjekt pilegrimsleden. Tema for konferansen var pilegrimsledens fremtid. Samtidig ga konferansen prosjektledelsen anledning til å takke kommuner og fylker for innsatsen gjennom fire år. Erkebispegården og Nidarosdomen var rammen rundt konferansen.

Følgende ble invitert:

- De 29 kommunene som var engasjert i prosjektet.
- De syv fylkene som var engasjert.
- Referansegruppen for prosjektet.
- Gjester fra Trondheim kommune og Sør-Trøndelag fylkeskommune.

Program

Mandag 20. oktober

- 15.15 Fremmøte i Erkebispegården.
Registrering og kaffe.
- 16.00 *Statssekretær Erik Orskaug, Miljøverndepartementet, ønsker velkommen.*
- 16.15 *Prosjektleder Torild Hage:*
«Prosjekt pilegrimsleden» – oppsummering.
Innledning til morgendagens program:
Pilegrimsleden i fremtiden
– vedlikehold, organisering og bruk.
- 17.00 Vi vandrer over til Nidarosdomen.
- 17.15 *Program i Nidarosdomen:*
Korsang ved Schola St Sunniva.
Konsert på barokkorgelet ved domorganist
Per F. Bonsaksen.
- 17.45 *Pilegrimsprest Arne Bakken:*
Nidarosdomen – målet for pilegrimsvandringen.
Omvisning.
- 18.30 Avslutning.
- 19.30 Sør-Trøndelag fylkeskommune inviterer til festmiddag i Erkebispegården.

Tirsdag 21. oktober

Møtested: Erkebispegården

- 08.30 Fremmøte
Møteleder: Torild Hage
- Fylkeskonservator Harald Jacobsen, Oppland fylkeskommune og miljøvernleder Øivind Holand, Verdal kommune:*
Pilegrimsledens fremtid.
Utfordringer: Skjøtsel, drift, bruk og økonomi.
- Prosjektleder Britt Elton, Olympia Utvikling – Trollpark:*
Pilgrimsleden i reiselivsperspektiv.
- 10.00 Kaffepause med noe å bite i.
- 10.15 Gruppearbeid:
Tema 1: Skjøtsel og drift av pilegrimsleden.
Tema 2: Hvordan sikre kontinuerlig bruk i fremtiden.
- 11.15 Punkter fra gruppearbeidet,
Diskusjon, oppsummering.
- 12.30 *Direktør Øivind Lunde, NDR:*
Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeiders rolle i fremtiden.
- 13.00 *Arekolog Erik Jondell:*
Omvisning i den nye utstillingen i Erkebispegården.
- 14.00 Lunsj og avslutning.

Seminar på Rica Victoria Hotel, Lillehammer 30. september – 1. oktober 1998

For Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren er det av stor betydning at nettverket av kontaktpersoner holdes ved like og at partene får anledning til å møtes for å diskutere felles problemstillinger. Seminaret ble arrangert for å gi en mulighet til å dele erfaringer med hensyn til bruk og skjøtsel av pilegrimsleden og gi ideer og inspirasjon til det videre arbeid.

Følgende ble invitert:

- De 29 kommunene som var engasjert i Pilegrimsleden 1997.
- De 3 kommunene som har tilrettelagt led fra svenkegrensen til hovedleden i Trøndelag.
- De 5 kommunene som er i gang med tilrettelegging av leden i Hedmark.

Program

TA VARE PÅ PILEGRIMSLEDEN –
ERFARINGER OG UTFORDRINGER

Onsdag 30. september

- 13.00 Lunsj
- 14.00 *Jon Suul, DN:*
Velkommen
- Torild Hage, DN og Heidi Eriksen, RA:*
Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning – roller i fremtiden.
Miljøvernforvaltningens prioriteringer.
- 14.30 *Lillehammer kommune/Oppland fylkeskom.:*
Befaring i Fåberg. Besøk på Norsk Vegmuseum.
- 17.00 *Terje Abrahamsen, Nord-Fron kommune:*
Erfaringer med drift og skjøtsel av pilegrimsleden.
- 17.30 Diskusjon, erfaringsutveksling om drift og skjøtsel.
Tilbakemelding på veiledningsmateriale fra DN og RA.
- 19.30 Middag

Torsdag 1. oktober

- 09.00 *Hans Chr. Gjerlaug, fylkesmannen i Hedmark:*
Østerdalsleden.
- Asbjørn Tingstad,*
fylkesmannen i Nord-Trøndelag:
Nye leder i Nord-Trøndelag.
- 09.30 *Sissel C. Motzfeldt, RA:*
Pilegrimsleden i lokal Agenda 21-sammenheng.
- 10.30 Kaffe
- 11.00 *Inger-Johanne Fjellanger, RA:*
Hvordan kan pilegrimsleden benyttes som tilbud til barn og unge? Orientering om «Nasjonalt nettverk for miljølære».
- 11.30 *Rolf Rüser, Bærum kommune:*
Eksempler fra arbeidet med barn og unge i Bærum kommune.
Andre erfaringer.
- 12.00 *Inger Liv Gøytil Lund, Buskerud fylkeskommune.:*
Skoleprosjekter i Buskerud kommune.
- 12.30 Lunsj
- 13.45 *Arkitekt Willy Sveen, Lillehammer:*
Befaring langs leden i Lillehammer.
- 14.30 *Hans Jacob Dahl, Dovre kommune:*
Bruk av pilegrimsleden i Dovre.
- 14.45 Pilegrimsleden som vandringstilbud.
Kommunale erfaringer.
- 15.15 *Torild Hage, DN:*
Videre oppfølgingsbehov – tanker for år 2000.

Prosjekt Pilegrimsleden

Bakgrunn og formål

Høsten 1992 henvendte fylkesmannen i Oppland seg til Miljøverndepartementet og ba departementet ta et initiativ med tanke på å få registrert og tilrettelagt de gamle pilegrimsledene i Norge. Direktoratet for naturforvaltning (DN) og Riksantikvaren (RA) fikk i oppdrag å sette ideen ut i livet. Slik kom «Prosjekt Pilegrimsleden» i gang.

Prosjektets formål er å ta i bruk historiske veger og stimulere til en friluftaktivitet der natur- og kulturopplevelser forenes. Ved å legge til rette for et friluftsliv som kombinerer disse interessene, bidrar prosjektet til å styrke prinsippet om et helhetlig miljøvernarbeid.

I prosjektperioden 1994–97 er formålet å markere en av de viktigste pilegrimsledene til Nidaros; fra Oslo til Trondheim med traseen Hamar–Fåberg i tillegg, samt leden fra Sverige via Stiklestad til Trondheim. Prosjektet skal tjene som eksempel på hvordan vi i dag ønsker å legge til rette for vandring og vil samtidig stimulere til at også andre pilegrimsleder etterhvert blir tilrettelagt.

Prosjektorganisering

Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning samarbeider om prosjektet. Ledelsen er lagt til DN. Det er opprettet en nasjonal referansegruppe som støtte for arbeidet sentralt og i de involverte fylkene. Følgende er representert i gruppen:

Nidaros bispedømme	Direktoratet for naturforvaltning
Riksantikvaren	Sør-Trøndelag fylkeskommune
Fylkesmannen i Nord-Trøndelag	Fylkesmannen i Hedmark
Oppland fylkeskommune	Vegdirektoratet v/Norsk vegmuseum
Landbruksdepartementet	Norges bonde- og småbrukarlag
Norges Bondelag	Landslaget for lokalhistorie
Norsk Skogeierforbund	

I fylkene er det engasjert prosjektansvarlige som støttes av et fylkesnettverk. Dette har som ansvar å koordinere arbeidet regionalt og lokalt. På lokalt nivå er kommunale etater, representanter fra frivillige organisasjoner, lokalhistorikere og grunneiere trukket med i arbeidet. Prosjektansvaret i kommunene er dels lagt til miljøvernetaten, dels til kulturetaten.

Utviklingsarbeidet

Det er utgitt en håndbok som skal tjene som hjelpemiddel for registrerings- og tilretteleggingsarbeidet: *Gamle veger og vegfar. Bruk – vern – vedlikehold*. DN-håndbok nr. 5, 1994. Boken gir et historisk overblikk og beskriver forskjellige typer vegfar. Den gir også praktisk veiledning om registrering og istandsetting.

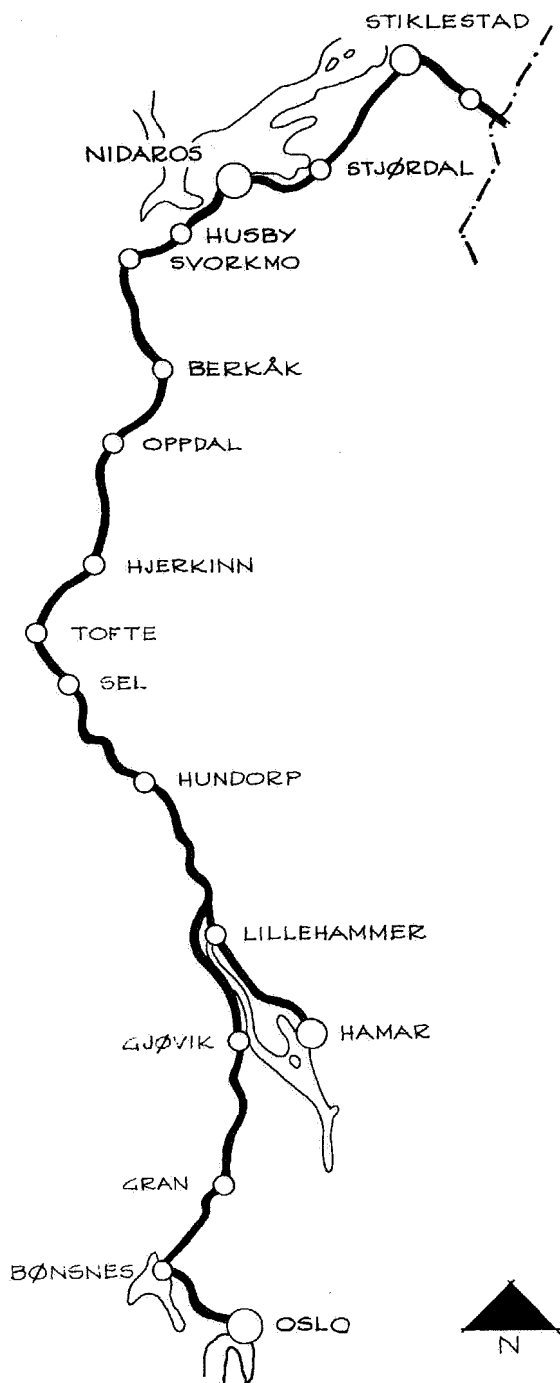
Veilederen *Pilegrimsleden. Godkjenning, merking og skilting* er gitt ut av DN og RA i 1995. I denne publikasjonen blir det gjort rede for praktiske forhold som angår godkjenningsordningen og hvordan leden skal merkes og skiltes. Den inneholder også forslag til hvordan man lokalt kan legge opp en informasjonsbrosjyre.

Pilegrimsleden har fått en egen mønsterbeskyttet logo. Motivet er en kombinasjon av severdighetsmerket (valknuten) og Olavskorset. Logoen brukes på produkter som har tilknytning til prosjektet, i første rekke på de enkle trestolpene som skal settes opp langs leden. På stolpene blir det festet en plate av støpejern der logoen er preget i overflaten. Kommuner som ønsker det, kan også sette opp en milestein som er tegnet spesielt for prosjektet.

Det planlegges å gi ut en guidebok for pilegrimsleden sommeren 1997.

Tiltak langs leden

Den som vandrer langs pilegrimsleden vil kunne oppleve mangfoldet i Sør- og Midt-Norges landskap. På Østlandet og i Trøndelag går vandringen gjennom rike jordbruksbygder, den passerer nordlig edelløvsskog og barskog videre gjennom belter med fjellbjørkeskog opp mot høyfjellet på Dovre. Der det er mulig, legges leden i dokumenterte vegfar, men uten å forstyrre sårbare natur- og kulturområder og særlig verneverdige deler av gamle traseer.

Kartskissen viser den pilegrimsleden som er prioritert for tilrettelegging og merking i prosjektperioden 1994–1997.

RIKSANTIKVAREN

DIREKTORATET FOR NATURFORVALTNING

Arbeidet er kommet så langt at hele traseen er registrert. Flere kommuner har kommet i gang med tiltak i marken. Noen steder er det tilstrekkelig å rydde gamle vegfar – andre steder må det opparbeides ny trasé. Der det er hensiktsmessig, er enkelte strekninger av leden lagt til eksisterende vegnett. De første milene stod ferdig merket i 1995. I sommersesongen 1996 vil arbeidet i marken skyte fart og fortsette inn i neste år. Hovedtyngden av merkingen vil også foregå da.

Ressurser

Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren har bevilget – og vil fortsatt bevilge – tiltaksmidler til registrering, tilrettelegging, merking og informasjon i prosjektperioden. Det gis også støtte til sekretariatsdrift i fylkene. Ut over dette søkes det lokalt om støtte fra andre finansieringskilder, eksempelvis over Landbruksdepartementets tilskuddsordning for kulturlandskapstiltak. Det har også vært engasjert arbeidskraft ved sysselsettingsmidler (KAJA). Stor lokal interesse og mange menneskers frivillige innsats representerer også en uvurderlig faktor for gjennomføringen av prosjektet.

Informasjon

Prosjektet gir ut meldingsbladet *Informasjon om pilegrimsleden*, i første rekke ment som intern informasjon til og dialog med alle som er engasjert i prosjektarbeidet. Bladet har imidlertid etterhvert fått en rekke andre interesserte personer som abonnenter. Meldingsbladet kommer ut med tre numre i året. Opplaget er på ca 1 500 eksemplarer.

Det er til nå laget to TV-programmer om vandring langs pilegrimsleden. Disse ble sendt 1. juledag i 1994 og 1995. To nye programmer er under arbeid.

Hvert år blir det arrangert en markering av pilegrimsleden. I 1994 skjedde det ved et åpningsarrangement i Nord-Sel den 2. juni. I 1995 ble prosjektet markert 2. juli under feiringen av 1000-års jubileet for Olav den helliges fødsel på Bønsnes. Dovre blir markeringssted i Olsokhelgen 1996, og i avslutningsåret 1997 blir Trondheim og Nidarosdomen – selve reisemålet – det naturlige samlingspunkt. Arrangementet faller sammen med Olavsfestspilldagene under byens 1000-års jubileum.

Den endelige avslutning for Prosjekt Pilegrimsleden finner sted på Kulturminnedagen i september 1997. Målet er at leden da skal være ferdig opparbeidet og merket, slik at vandringen mot det gamle Nidaros kan skje uten avbrudd for den som måtte ønske å legge ut på den lange strekningen.

Kontaktpersoner:

Prosjektleder Torild Hage
Direktoratet for naturforvaltning
Tungasletta 2
7005 Trondheim
Tlf. 73 58 05 99. Fax 73 91 54 33.

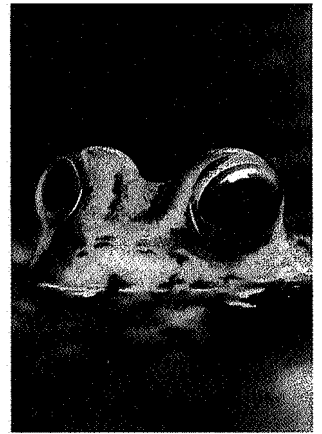
Informasjonsrådgiver Mari Kollandsrud
Riksantikvaren
Postboks 8196 Dep.
0034 Oslo
Tlf. 22 94 05 66. Fax 22 94 04 04.

Februar 1996

innblikk

Fakta fra Direktoratet for naturforvaltning

Nr. 2 - 1997

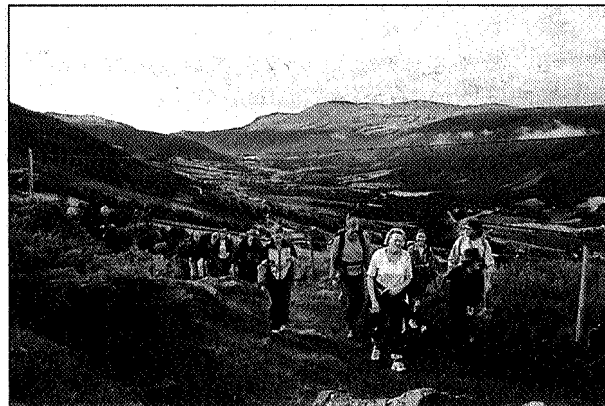
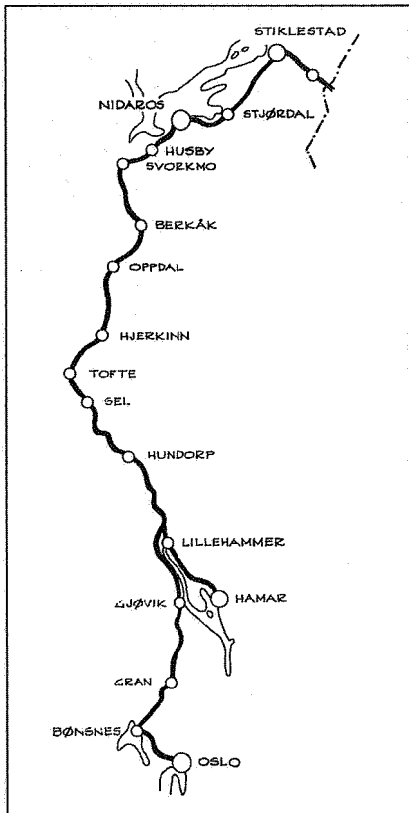

Pilegrimsleden - 90 mil med natur- og kulturopplevelser

Prosjektet Pilegrimsleden markerer de viktigste pilegrimsledene til det gamle Nidaros: fra Oslo gjennom Gudbrandsdalen og over Dovrefjell, med tilknytning av leden mellom Hamar og Øyer, og leden fra svenskegrensen i Verdal over Stiklestad.

Prosjektet blir til

Høsten 1993 henvendte fylkesmannen i Oppland seg til Miljøverndepartementet med idéen om å tilrettelegge og merke de gamle veifarene som middelalderens pile-

Turer langs Pilegrimsleden bringer deltakerne gjennom et mangfold av Sør-Norges natur- og kulturlandskap. Bildet viser vandrere på vei opp fra Åteigen.

Foto: Torild Hage, DN

grimsveier. Den er lagt langs dokumenterte veifar der disse har latt seg bruke, og der en har kunnet gjøre det uten å skade sårbare arter, natur-typer og kulturminner.

Leden bindes sammen av natur- og kulturminner med religiøs tilknytning til middelalderen.

For leder som fører til Trondheim inn-

går også minner knyttet til Olavstradisjonen.

Over 90 mil tilrettelagt

Til sammen 926 km pilegrimsled er tilrettelagt og merket. Av dette er over 200 km ny trasé, og mer enn 320 km er nyryddet trasé. Det er etablert 36 nye broer og 55 nye klopper. Vel 1400 støpejernsmerker viser vei langs leden, sammen med 1200 stikker, 125 steinheller og 19 milesteiner.

Direktoratet for naturforvaltning (DN) er det sentrale fagorganet for naturforvaltning i Norge. DN ble opprettet i 1985 og er underlagt Miljøverndepartementet.

Myndigheten til å forvalte naturressurser er gitt gjennom ulike lover og forskrifter.

Utover lovbestemte oppgaver har DN også ansvar for å identifisere, forebygge og løse miljøproblemer ved samarbeid, rådgivning og informasjon overfor andre myndigheter og grupper i befolkningen.

grimer brukte. Dette førte til at Direktoratet for naturforvaltning (DN) og Riksantikvaren fikk i oppdrag å sette idéen ut i livet. Dermed var Prosjekt Pilegrimsleden i gang.

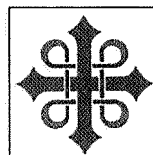
Natur- og kulturopplevelser

De to direktoratene har lagt til rette for et friluftsliv som kombinerer natur- og kulturopplevelser, og som stimulerer til et reiseliv som bygger på slike kvaliteter.

Pilegrimsleden skal gi dagens vandrere et bilde av hvordan pilegrimene opplevde vandringen, i et landskap som i størst mulig grad tilsvarende det de hadde foran seg. Leden er først og fremst lagt til rette for turgåeren.

Målet har vært å skape en sammenhengende led med utgangspunkt i veier som har tradisjon som pile-

Pilegrimslogoen kombinerer severdighetsmerket med Olavskorset.

Stor innsats

Det ligger en stor innsats bak etableringen av leden. Kommuner og fylker har gjort mye for å registrere og planlegge traséen. Mange har bidratt med arbeidstid og økonomiske ressurser.

Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren har bidratt med 4,5 mill. kroner til tiltak. Dette har utløst tiltaksmidler fra ordinære statlige friluftslivsmidler, kulturlandskapsmidler fra landbrukssektoren, midler fra veisektoren og kommunale midler.

Det er brukt KAJA-midler på til sammen 24 årsverk som er gått med til tiltaksarbeid langs leden. 14 årsverk er nedlagt i form av organisering av arbeidet lokalt, og ut over dette har frivillige organisasjoner brukt mer enn fem årsverk og enkeltpersoner vel to årsverk for å få Pilegrimsleden realisert.

Flere leder under arbeid

Prosjektet har ønsket å stimulere til at også andre pilegrimsleder eller historiske veier blir tilrettelagt. I dag arbeides det med planer for flere leder mot Nidaros, blant annet i kommuner langs leden gjennom Østerdalen, med tilkomstveier fra Sverige.

Det arbeides også med en led fra Storlien til Stjørdal, og ellers i landet blant annet til pilegrimsmålene Selje og Røldal.

Det er stor interesse for Pilegrimsleden i Sverige, og arbeidet er allerede i gang med led på svensk side.

Svenskene har for øvrig valgt å benytte den norske logoen.

Pilegrimseffekter

Flere pilegrimseffekter - et begrenset antall kvalitetsprodukter - er utviklet i regi av prosjektet. Direktoratene har inngått en samarbeidsavtale med Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider som får rettigheter til å omsette disse produktene. Et overskudd fra salget skal settes i et fond som skal gå tilbake til nødvendig arbeid langs pilegrimsleden. Samarbeidsavtalen gjelder utvikling og produksjon.

Merkene langs leden

Den viktigste veiviseren langs leden er trestolpen med pilegrimssymbolet i støpejern øverst (midtbildet). En mindre versjon av stolpen, uten støpejern, forteller at du er på rett vei på lange strekninger mellom stolpene. Åpne fjellstrekninger er merket med symbolet malt på steiner langs leden (til v.). I praktisk talt hver kommune er det satt opp milesteiner (til h.) som viser hvor langt det er igjen til Nidaros. I by- og tettstedsgater er leden merket med

emaljeskilt på husvegger. Noen steder har veivesenet satt opp henvisningsskilt fra bilvei. Det er lagt opp til diskret merking i terrenget.

Foto: Torild Hage, DN, og Mari Kollandsrud, RA (midten)

Forsiktig markedsføring

Deler av Pilegrimsleden vil være nært knyttet til by- og tettstedsområder og dermed gi attraktive muligheter for friluftsliv for befolkningen i dens eget nærmiljø.

Men ledene vil også trekke til seg vandrere fra inn- og utland som ønsker at pilegrimsvandringen skal stemme sinnet til ettertanke. En

overdreven markedsføring vil kunne gi inntrykk av at dette er et rendyrket turistprodukt. Markedsføringen bør derfor ta sikte på å imøtekomme dem som søker denne spesielle vandringen i norsk natur, langs gamle veifar og med historien som ledsager.

Guide for pilegrimsferden

Boken «Pilegrimsleden til Nidaros. En guide til vandringen», er utgitt på Gyldendal. Håndboken beskriver vandringen i detalj. Gode kart over hele leden og bakgrunnsinformasjon om natur, kultur og historie finnes i boken, som fåes kjøpt i bokhandelen.

Andre publikasjoner

«Gamle veger og vegfar. Bruk - vern - vedlikehold» er en (DN-håndbok 5 1994) som ble utarbeidet som hjelpemiddel i prosjektarbeidet.

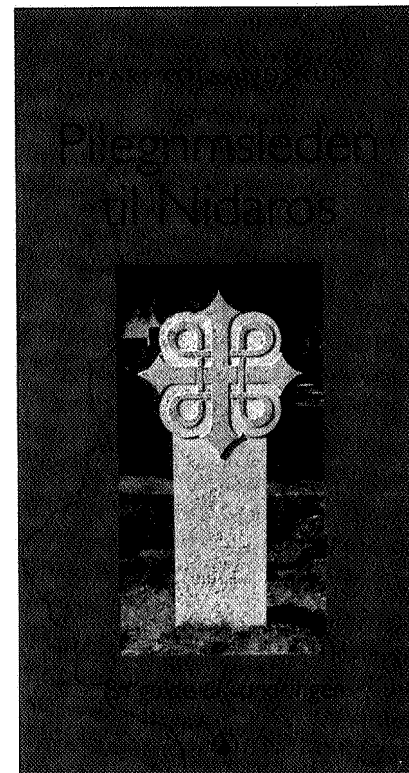
Flere kommuner har laget egne brosjyrer om pilegrimsleden.

Artikkelsamlingen «Natur, kultur og tro i middelalderen» (DN/RA), bidrar med grundig bakgrunnsinformasjon og setter dagens landskapsopplevelse og ledens kulturminner inn i en større sammenheng.

Direktoratet arbeider nå med en forvaltningshåndbok for ivaretagelse av leden. Materialet kan skaffes fra DN og Riksantikvaren.

TV-programmer om leden

Det er utarbeidet en serie på fire TV-programmer om Pilegrimsleden.

Serien er vist i NRK og er omarbeidet til tre videoprogrammer. Disse kan skaffes fra Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider.

Litteratur

- Aschehougs Norgeshistorie. Bd. 1–5. Oslo, 1994–95.
- Adam av Bremen: *Beskrivelse af øerne i Norden*. Oversatt av Allan A. Lund. Wormianum, 1978.
- Bakken, Arne: *Nidarosdomen – en pilegrimsvandring*. Oslo, 1997.
- *Pilegrimsvandring – før og nå. På vei mot Nidaros*. Trondheim, 1994.
- Blom, Grethe Authén: *Nidaros som pilegrimsby – et utslag av den alleuropeiske pilegrimskulturen*. Trondheim, 1992.
- *Trondheims historie 997–1997. Hellig Olavs by. Middelalder til 1537*. Bd. 1. Trondheim, 1997.
- Bø, Olav: *Heilag-Olav i norsk folketradisjon*. Oslo, 1955.
- Christophersen, Axel: *Trondheim – en by i middelalderen*. Trondheim, 1987.
- Danbolt, Gunnar: *Nidarosdomen*. Oslo, 1997.
- Direktoratet for naturforvaltning: *Gamle veger og vegfar. Bruk – vern – vedlikehold*. DN-håndbok nr. 5, 1994.
- Hamarkrøniken*. Ny utgave ved Egil Pettersen. Øvre Ervik, 1986.
- Hansen, Knut Ingar: *Pilegrimsgang til Nidaros*. Oslo, 1997.
- Henriksen, Vera: *Pilegrimsferd*. Oslo, 1977.
- Kollandsrud, Mari: *Pilegrimsleden til Nidaros. En guide til vandringen*. Oslo, 1997.
- Langslet, Lars Roar: *Olav den Hellige*. Oslo, 1995.
- Luthen, Eivind: *I pilegrimenes fotspor til Nidaros*. Oslo, 1991.
- *På pilegrimsferd*. Pilegrimsforlaget, 1995.
- Nilsson, Jens: *Biskop Jens Nilssøns visitatsbøger og reiseoptegnelser 1547–1597*. Utg. ved Yngvar Nielsen, Kristiania 1885. (Faksimileutg. 1981).
- Nygård, Mette: *– og vegjine falle så vide – . Om gamle og nye pilegrimsmål*. Oslo, 1996.
- Passio Olavi. Lidings saga og undergjerningane åt den heilage Olav*. Oversettelse ved Eiliv Skard. Oslo, 1930.
- Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning: *Natur, kultur og tro i middelalderen*. Oslo, 1996.
- Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning: *Pilegrimsleden fra Oslo til Nidaros. The Pilgrim Way from Oslo to Nidaros*. Brosjyre. Oslo, 1998.
- Sandnes, Jørn og Stemschaug, Ola: *Norsk stadnamleksikon*. Oslo, 1976.
- Schia, Erik: *Oslo innerst i Viken*. Oslo, 1991.
- Schøning, Gerhard: *Reise gjennom Hedemarken 1775*. Særtrykk av Hamar Stiftstidende. Hamar, 1942.
- *Reise gjennom en Deel av Norge. 1773–75*. Trondheim, 1980.
- Sletbak, Nils: *Fjellstuene på Dovre*. Oslo, 1977.
- Smedstad, Ingrid: *Etableringen av et organisert veihold i Midt-Norge i tidlig historisk tid*. Oslo, 1988 (Varia;16).
- Steen, Sverre: *Ferd og fest. Reiseliv i norsk sagatid og middelalder*. Oslo, 1929.
- Sturluson, Snorre: *Norges kongesagaer*. (red.: Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy). Oslo, 1979.
- Sæther, Tor: *Hamar i middelalderen*. Hamar, 1995.
- Undset, Sigrid: *Kristin Lavransdatter*. Oslo, 1920.
- Vinje, Olav Aasmund Olavsson: *Ferdaminne frå sumaren 1860*. Oslo, 1939.
- Weber, Birthe: «I pilegrimenes spor». I: *Spor nr. 1* – 1988.

Direktoratet for naturforvaltning

Direktoratet for naturforvaltning (DN) er det sentrale fagorganet for naturforvaltning i Norge. DN ble opprettet i 1985 og er underlagt Miljøverndepartementet.

Myndigheten til å forvalte naturressurser er gitt gjennom ulike lover og forskrifter. Ut over lovbestemte oppgaver har direktoratet også ansvar for å identifisere, forebygge og løse miljøproblemer ved samarbeid, rådgivning og informasjon overfor andre myndigheter og grupper i befolkningen.

DNs publikasjonsserier

Direktoratet for naturforvaltning utgir fire publikasjonsserier:

DN-rapport er resultatet av et utredningsarbeid som er gjennomført av DN, og gir uttrykk for direktoratets forslag eller standpunkter.

DN-notat er enklere oversikter, sammenstillinger, referater o.l.

DN-håndbok gir veiledning, konkrete råd og eventuelt direktiver i spørsmål om forvaltning av naturen, som regel til bruk for lokale forvaltningsorgan.

Utredning for DN er utarbeidet av andre på oppdrag fra DN. Innholdet har karakter av råd til DN, og vil være med på å danne grunnlaget for at DN seinere kan innta standpunkter eller treffe beslutninger.

Oversikt over DN-notat

1995

1995-1:	Oversikt over norske vassdrag med laks, sjøaure og sjørøye pr. 1. januar 1995. Utskrift fra lakseregisteret	50,-
1995-2:	Kalking i vann og vassdrag. Overvåking av større prosjekter. Årsrapporter 1993	50,-
1995-3:	Bilogisk mangfold og forvaltning i kystsonen. Seminarreferat.	50,-
1995-4:	Spredning av ferskvannsorganismer. Seminarreferat	50,-
1995-5:	Aksjon Vannmiljø – resultatrapportering 1993	Utgått
1995-6:	Handel med truede arter. Sjekkliste for CITES	50,-
1995-7:	Aksjon Vannmiljø – resultatrapportering 1994	50,-
1995-8:	Allmennhetens adgang til jakt og fiske på statsgrunn. Gjennomgang av lovgrunnlag, forskrifter og forvaltningspraksis	50,-
1995-9	Kalking i vann og vassdrag. FoU-virksomheten. Årsrapporter 1994	50,-
1995-10	Norges nasjonalparker. Biologisk mangfold – medansvar, vern og aktiv forvaltning. Konferansereferat.	50,-
1995-11:	Friluftsliv for alle. Referat fra landskonferanse om friluftsliv. Bergen 3.-5. mai 1995	50,-

1996

1996-1:	Opportunities and problems associated with the development of arctic tourism – a case study from Svalbard	Utgått
1996-2:	Aksjon Vannmiljø – resultatrapportering 1995	50,-
1996-3:	Turistforeningens rute- og hyttenett. Kartvedlegg til DN-notat 1994-10	50,-

1997

1997-1:	Kalking i vann og vassdrag. Overvåking av større prosjekter 1996	50,-
1997-2:	Naturforvaltning og samfunnsfag. Referat fra konferanse i Trondheim 4. og 5. februar 1997	50,-
1997-3:	Handel med truede arter. Sjekkliste for CITES	50,-

1998

1998-1:	Kalking i vann og vassdrag. Overvåking av større prosjekter 1995	50,-
1998-2:	Prosjekt Pilegrimsleden 1994–1997. Resultater og erfaringer	50,-
1998-3:	Kalking i vann og vassdrag. Overvåking av større prosjekter 1997	50,-

Pris kr. 50,-

DIREKTORATET FOR NATURFORVALTNING
Tungasletta 2, 7005 Trondheim. Tlf. 73580500 Faks 73580501

TE 788
ISBN 82-7072-290-1
ISSN 0802-1546